

Česká sociologie v letech 1965–1989¹

AKTIVNÍ ÚČASTNÍCI KULATÉHO STOLU:

doc. PhDr. Lubomír Brokl
 PhDr. Michal Čákrť
 PhDr. František Hollmann
 JUDr. Michal Illner
 PhDr. Lubomír Kotačka, CSc.
 doc. PhDr. Ferdinand Koudelka, CSc.
 prof. PhDr. Ivo Možný, CSc.
 prof. PhDr. Jiří Musil, CSc.

prof. Dr. Miroslav Novák
 prof. PhDr. Miloslav Petrussek, CSc.
 prof. PhDr. Martin Potůček, CSc.
 Ing. Libor Prudký
 PhDr. Miroslav Purkrábek, CSc.
 PhDr. Antonín Rašek
 doc. PhDr. Jan Sedláček, CSc.
 PhDr. Oto Sedláček, CSc.

O. Sedláček: Nezkreslený pohled na vývoj vědeckého oboru, jakým je sociologie, nelze podle mého názoru získat bez přihlídnutí k historickému kontextu i personálním vazbám. S tímto přístupem se můžeme setkat v různých občas publikova-

¹ Kulatý stůl *Česká sociologie v letech 1965–1989* se uskutečnil ve velkém zasedacím sále Vily Lanna dne 27. května 2003. Jeho moderátorem byl Oto Sedláček, od něhož vyšel podnět k uspořádání diskuse na dané téma (srov. úvod k tomuto číslu SČ). Redakce *Sociologického časopisu* oslovila ve spolupráci s O. Sedláčkem celkem 38 českých i slovenských sociologů, z nichž 16 pozvání přijalo. Představitelé oficiální normalizační sociologie pozvání nebyli. Kulatému stolu byli přítomni také zástupci z řad sociologické obce i širší veřejnosti.

Kulatý stůl se členil na tematické bloky, které kromě závěrečné shrnující diskuse byly uvedeny vstupními referáty, jež na žádost SČ připravili čtyři přední čeští sociologové:

- I. *Obnova české sociologie v období 1965–1969* (Úvodní slovo: J. Musil; P. Machonin – in absentia);
- II. *Sociologové po roce 1969 na akademické půdě – vysoké školy, Akademie věd* (Úvodní slovo: M. Petrussek);
- III. *Sociologové po roce 1969 mimo akademickou půdu* (Úvodní slovo: M. Potůček);
- IV. *Prázdné dvacetiletí? Balance let 1969–1989 v české sociologii*.

Účastníkům kulatého stolu byl předem rozeslán text M. Petruska „Katedry sociologie v čase tání a v časech normalizace (1964–1989)“ a krátké příspěvky M. Purkrábka a A. Raška do sborníku z korespondenčního sympozia *Normalizace ve společenských vědách, můj život v normalizaci* (srov. pozn. 59). V den jednání účastníci dále obdrželi dva příspěvky P. Machonina („K sociologii v období normalizace“, publikováno v tomto čísle SČ, s. 643–650; „Renesance sociologie a výzrum československé společnosti v roce 1967“ [Pp. 275–280 in B. Zilýnská a P. Svobodný (eds.) 2001. *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970)*. Praha: Karolinum]). Z podkladových textů P. Machonina a M. Petruska, ze vstupního referátu J. Musila a z diskusních příspěvků F. Koudelky a I. Možného vznikly rozšířením a přepracováním stati samostatně uveřejněné v tomto čísle SČ.

Z celého jednání kulatého stolu byl pořízen zvukový záznam, jehož doslovný přepis je základem zde otištěného textu. Každý z aktivních účastníků debaty obdržel od redakce přepis

ných statích, zejména profesora Petruska, či ve sborníku Chalupný a Tábor² apod. Také dvojčíslo 1–2/2002 *Sociologického časopisu* věnovalo značnou pozornost některým peripetiím české sociologie v profilech pracovišť. Na všech těchto zdrojích mě zaujal jeden problém – je věnována fundovaná pozornost předválečné sociologii, hovoří se o Bláhovi, již zmíněném Chalupném, Královi a dalších, podobně je tomu i v krátkém poválečném období do doby, než se stala sociologie nepotřebnou, buržoazní pavědou, a pak nastává elegantní skok s několika poznámkami k problémům vývoje po roce 1990.

Domnívám se, že zůstáváme našemu oboru něco dlužni. Že bychom, dokud je čas a pamětníci dosud žijí, měli věnovat pozornost vývoji sociologie obnovované koncem první poloviny 60. let a měli bychom se pokusit zachytit průběh tohoto období, ve kterém došlo k určité rehabilitaci sociologie, i když pod stranickou kuratelou.

Myslím, že má jistě pravdu profesor Petrusek, když ve své stati „Peripetie Masarykovy české sociologické společnosti nejen v letech 1989–2002“³ ve zpravodaji MČSS konstatuje, že po násilné likvidaci sociologie jako vědeckého oboru v době její obnovy v roce 1964 nebylo sociologů, kteří prošli Bláhovým či Královým sociologickým seminářem – a já bych dodal, nebylo ani tolik dostupné literatury. Nicméně myslím, že alespoň doba začala být příznivější. V roce 1963 vyšla Kosíkova *Dialektika konkrétního*,⁴ v roce 1964 u nás začaly vycházet časopisy jako *Tvář*, *Impuls* a podobně. Postupně se objevovalo leccos z odborné literatury, například ve stejné době u nás vyšly Husserlovy *Karteziánské meditace*,⁵ vyšla Adornova *Dialektika a sociologie*⁶

svých vystoupení k autorským úpravám, které se v některých případech omezily na drobná stylistická vylepšení a v jiných vedly k zásadnějšímu přepracování původního znění diskusních příspěvků. Editor rozdílné přístupy autorů respektoval, pokud úpravami nebyl zásadně změněn smysl přednesených sdělení. Současně byla při redakčních úpravách vypuštěna krátká úvodní vystoupení ředitelky SoÚ AV ČR M. Čermákové a šéfredaktora SČ-editora přepisu M. Skovajsy a rovněž technické poznámky moderátora O. Sedláčka nebo dalších účastníků. Doslovný přepis jednání kulatého stolu a úplný zvukový záznam jsou pro zájemce o dějiny české sociologie v příslušném období dostupné v redakci SČ.

Editor ve spolupráci s účastníky debaty doplnil k výslednému textu poznámkový aparát obsahující bibliografické citace uváděné literatury a další zpřesňující údaje. Autorské poznámky jsou opatřeny iniciálou svého původce v závorkách. Za přepisem následují životopisné profily účastníků kulatého stolu a stručný biografický slovník přinášející základní informace o osobách, které byly v jeho průběhu zmíněny.

² Josef Zúmr (ed.) 1999. *Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor*. Praha: FILO-SOFIA.

³ *Zpravodaj MČSS* 2002 (2): 3–10. Text původně vyšel pod stejným názvem v SČ 38 (1–2): 184–189.

⁴ Karel Kosík 1963. *Dialektika konkrétního. Studie o problematice člověka a světa*. Praha: Nakladatelství ČSAV.

⁵ Edmund Husserl 1968. *Karteziánské meditace*. Přeložila Marie Bayerová. Praha: Svoboda.

⁶ Theodor W. Adorno, Jürgen Habermas, Ludwig von Friedeburg 1967. *Dialektika a sociologie*. Přeložili Bedřich Loewenstein a Lubomír Holub. Praha: Svoboda.

a nelze alespoň pro Prahu zapomenout, že řada z nás i studentů chodila do Polské knihy pro tehdy populární *Ekran*,⁷ kde jsme narazili tu a tam na publikace polských filosofů, ekonomů i sociologů. Namátkou vzpomínám například na Adama Schaffa, Bruse, Bauman a další. Také bychom si měli uvědomit, že v polovině 60. let vznikaly filmy Chytilové, Němce a Formana a že začaly být uváděny hry Václava Havla a dalších.

V roce 1963 byla na tehdejší Fakultě osvěty a novinářství UK pod názvem *Metodologie kulturně-výchovné práce* vydána Dismanova skripta, kde se z velké části jednalo o empirický výzkum. Neměli bychom zapomenout ani na to, že také v té době, nebo o něco dříve, proběhla na liblickém zámku známá kafkovská konference,⁸ která předznamenávala určitou oblevu v politických a ideologických poměrech. A v této situaci v roce 1964 vznikla Sociologická společnost, jejímž prvním předsedou byl Jaroslav Klofáč. Silný a prudký vzestup členství v Sociologické společnosti, kde najednou bylo přes 700 členů, přičemž téměř všichni profesionální sociologové byli v emigraci, můžeme přirovnat k podobnému trendu, který postihl o několik let dříve psychologii. Došlo totiž ke značné laicizaci oboru. Způsobil ji tlak veřejnosti, kde obnovení sociologie mělo značně pozitivní ohlas, neboť velké množství občanů očekávalo od výsledků různých empirických šetření po letech oficiálních kojzarovských informací informace nezkreslené, odrážející realitu. Různými amatéry a nadšenci byla uskutečněna celá řada více či méně kvalitních anket. To byl také podle mého názoru jeden z důsledků uzavřené společnosti.

V té době začaly být na vysokých školách ustavovány katedry sociologie, k 1. lednu 1965 byl založen Sociologický ústav ČSAV, následně pak Ústav pro výzkum veřejného mínění, kde od samého začátku pracoval jeden z renomovaných výzkumníků, doktor Adamec. V roce 1966 bylo při Sociologickém ústavu otevřeno Evropské středisko pro výzkum volného času a vzdělání, které řídil profesor Bedřich Weiner. Znovu se mohl prezentovat profesor J. L. Fischer, mnozí z nás pamatujeme jeho vystoupení na různých konferencích, a také někteří pružní sociologové, jako byl např. profesor Karel Galla. Vznikala řada resortních pracovišť, díky nimž byla po další totální destrukci nejen Sociologického ústavu Československé akademie věd, ale i dalších akademických pracovišť v roce 1970 vlastně spolu se Sociologickou společností udržována specifická kontinuita oboru.

Myslím, že československá sociologie se za velmi krátkou dobu mohla v mezinárodním měřítku srovnávat s tehdy progresivní sociologií polskou. Československá sociologická pracoviště navštívila řada zahraničních vědců. Byli tady Talcott Parsons, profesor Touraine, Jan Szczepański, profesor Triska a celá řada emigrovavších sociologů, například profesor Kolaja, který se zabýval výzkumy v Jugoslávii. Vznikla rozsáhlá studie sociální struktury pod vedením Pavla Machonina.⁹ Postupně vy-

⁷ Polský časopis o světové kinematografii.

⁸ Konference se uskutečnila ve dnech 27. a 28. května 1963.

⁹ Pavel Machonin *et al.* 1969. *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava: Epocha.

cházel přehled západní sociologie, který zpracovali profesori Klofáč a Tlustý.¹⁰ objevil se *Malý sociologický slovník*.¹¹ Paradoxem té doby bylo, že například na tehdejší Vysoké škole politické ÚV KSČ byly pod přísným dohledem překládány a rozmnožovány také odborné publikace západních autorů, zejména v oblasti metodologie. Podobně tomu bylo i na Vojenské politické akademii Klementa Gottwalda, kde jsem získal překlad Dahrendorfova *Homo sociologicus*,¹² který tady (v knihovně Sociologického ústavu ČSAV – pozn. red.) nebyl.

Tento rozvoj byl tvrdě ukončen známými událostmi roku 1968. Sociologický ústav Československé akademie věd byl zlikvidován a změnil se v součást Ústavu pro filozofii a sociologii (ÚSF) ČSAV pod vedením Radovana Richty. Říkám úmyslně zlikvidován, neboť zhruba 45 pracovníků bylo tehdy z ústavu propuštěno. O pracovnících ústavu se objevovaly v Rudém právu různé odsuzující články, například od jakéhosi ing. Kučery z Vysoké školy ekonomické, který psal o „pistolnících vědy“, a vedoucím sekce sociologie v nově vzniklém ústavu se stal stážísta Charvát. V novém Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV byl založen speciální útvar přímo podléhající řediteli se vznosným názvem *Komise pro otázky ideologického boje v souvislosti s koexistencí dvou světových soustav*, který vedl Jindřich Filippec, a začal být vydáván pamflet kritizující takzvané buržoazní teorie. Jeho první číslo, které bylo rozdáváno i účastníkům ze socialistického bloku na světovém sociologickém kongresu ve Varně,¹³ obsahovalo kritiku velmi tendenčně zkreslených prací bývalých pracovníků Sociologického ústavu ČSAV. Jak uvedl v rozhovoru jeden z autorů těchto výmyslů, pan Náрта, bylo sepsání takového textu podmínkou jeho přijetí do ÚSF. Na likvidačním aktu Sociologického ústavu se podle dostupných dokladů různou mírou podíleli věrní členové KSČ profesor Svoboda, Hodek, Hrůza, Hrzal, Richta a také již zmíněný velmi aktivní ing. Kučera, který v té době úzce komunikoval s Jindřichem Filipcem.

V říjnu 1969 podnikl tehdejší ředitel Sociologického ústavu ČSAV profesor Kaláb pokus o zachování jeho samostatnosti. Se slovenským Sociologickým ústavem,

¹⁰ Jaroslav Klofáč, Vojtěch Tlustý 1965. *Soudobá sociologie I.*. Praha: NPL; tiž 1967. *Soudobá sociologie II. Teorie průmyslových společností*. Praha: Svoboda.

¹¹ Josef Ludvík Fischer, Miloslav Petrusek, Zdeněk Strmiska (eds.) 1970. *Malý sociologický slovník*. Praha: Svoboda.

¹² Interní tisk Vojenské politické akademie Klementa Gottwalda (VPA KG). – Ve VPA měl na starosti sociologii jistý major Bláha, křestní jméno si nepamatuji, ten člověk vykonal obrovský kus opravdu osvětové a kulturní práce, neměl by být zapomenut (M.P.) – VPA KG v Praze jako vojenská vysoká škola připravovala vojáky z povolání v důstojnických hodnostech pro výkon politických a stranických funkcí v armádě. V jejím rámci se realizovala i vědecko-výzkumná činnost v oblasti války a míru. Koncem šedesátých let se stala centrem reformního hnutí v armádě. V roce 1968 zde vzniklo a bylo publikováno memorandum pod názvem *Formulovat a konstituovat československé zájmy v oblasti vojenství*, které ostře napadli představitelé Sovětského svazu, sovětské armády a ostatních zemí Varšavské smlouvy. Aktivita pracovníků VPA byly i důvodem, proč byla škola obsazena sovětskými vojsky dříve než ministerstvo obrany a generální štáb. Bezprostředně po okupaci byla škola přemístěna do Bratislavy a většina pracovníků propuštěna do zálohy (A.R.).

¹³ Sedmý kongres *International Sociological Association* se konal ve Varně 14.–19. září 1970.

který tehdy reprezentovali ředitel János Pašiák, Robert Roško a několik dalších pracovníků, se vedení českého ústavu setkal na Ždání na Slapech a jednalo o dalším možném postupu. Bylo společně rozhodnuto vytvořit velký celočeskoslovenský výzkumný projekt pod názvem *Mimoekonomické faktory ekonomického rozvoje ČSSR*, jehož koordinátorem jsem v říjnu byl jmenován já. Ale to už bylo všechno jinak.

Podobně jako z ústavu musela i z vysokoškolských kateder odejít řada pedagogických pracovníků, z nichž s mnohými jsme se později setkali v různých podnikových nebo resortních pracovištích. Sociologickou společností, která později sehrála pozitivní roli v tom, že jejím prostřednictvím se na různých seminářích a konferencích mohli sociologové setkávat, a kterou se na samém počátku destrukce snažil hájit Karel Kára, později Jiří Musil, začala postupně ovládat a ovlivňovat skupina z Vysoké školy ekonomické kolem profesora Kohouta a „Vokovické Sorbony“ v čele s panem Zichem. Na její normalizaci se podíleli i další, jako pan Holda, Vacek aj.

K zachování jakési slušné tváře sociologie v následujícím období přispěli sociologové rozptýlení v různých podnikových a nepodnikových institucích, jako byl VÚSTE, TEVÚH, Dům techniky Pardubice a další. Je zde třeba také vzpomenout na specifickou roli tehdejšího Československého ústavu práce a sociálních věcí se sídlem v Bratislavě, kdy na Slovensku byla politická situace poněkud umírněnější a řada pracovníků tohoto ústavu pomáhala českým sociologům, zejména pak profesor Jurovský a doktor Hora, kteří jako nositelé různých státních výzkumných úkolů nechali ve svých týmech pracovat české sociology nebo jim přímo zadávali empirické výzkumy. Podobně tomu bylo i s některými pracovníky pražské pobočky tohoto ústavu. Myslím, že zhodnocení činnosti těchto institucí by zabralo samo o sobě další kulatý stůl. Já jsem ve svém vstupním příspěvku chtěl ukázat na některé problémy zmíněných 25 let a věřím, že v následujícím jednání se nám společně podaří tuto temnou část historie naší sociologie prosvětlit.

J. Musil: Děkuji za pozvání a uvidíte hned, že tady u tohoto stolu sedí více generací a ty věci, o kterých máme diskutovat, každá z nich vidí vždy ze své perspektivy a z hlediska svého postavení v těch dobách. První poznámka je omluvná. Toto není nějaký ucelený pohled, ale je to pokus zrekonstruovat obraz české sociologie nejen s ohledem na období 1965 až 1989, ale i na doby před rokem 1965. Myslím, že pochopit, co se dělo před založením Sociologické společnosti a před obnovou sociologie v šedesátých letech obecně, je zcela nezbytné pro pochopení osudů sociologie v době normalizace. Poznámka další: tady někdo z vás řekl, že dnes neexistují sociologové, kteří by chodili ještě do Bláhových a Králových seminářů. Já vás mohu ubezpečit, že jich je stále několik naživu. Samozřejmě, že jejich osudy již po roce 1948 byly velice podobné osudům těch lidí, kteří pracovali jako sociologové v 60. letech a kteří po roce 1969 nemohli ve svém oboru pokračovat. Absolventi studia sociologie, pokud se po únoru 1948 nestali součástí nových, marxisticky orientovaných institucí, se většinou uchýlili na místech dokumentátorů zdravotnických nebo technických ústavů.

Ale – a to je moje první analytická teze – vzhledem k tomu, že provoz a chod toho, co se označuje jako socialistická společnost, přece jenom vyžadoval v kon-

krétních oblastech něco více než jenom aplikaci poměrně neurčitých a obecných tezí klasiků marxismu-leninismu, vynořila se už v padesátých letech dosti rozsáhlá potřeba sociálních průzkumů. Mohu připomenout jednu nebo dvě oblasti, které byly nesmírně bohaté na tyto průzkumy, jež měly i velký politický význam.

První takovou oblastí byla demografie a populační politika. Mám tady přehled Vladimíra Srba,¹⁴ který uvádí 18 velkých celostátních sociálních průzkumů provedených v letech 1956 až 1965 a opírajících se často o mnohatisícové soubory respondentů. Nejčastějšími autory byli Vladimír Srb, Milan Kučera a Jiří Prokopec. Bylo provedeno množství rozsáhlých studií, které se týkaly většinou otázek populačního vývoje, plánovaného rodičovství, ale velice často také širších témat, např. postavení žen, bydlení obyvatel Československa, manželství, nákladů na výživu a výchovu dětí, ale také národnosti dětí v národnostně smíšených manželstvích. Prostě klasické *social surveys* dělané za pomoci aparátu statistického úřadu. Ty soubory byly nesmírně rozsáhlé, oni měli dost velké možnosti.

Poznámka interpretační. Domnívám se, že tady je nutno zdůraznit fenomén „přežívání“ konkrétních lidí. Když se podíváte na to, kdo za tím byl, rychle musíte přijít na jméno Vladimíra Srba a zejména Františka Fajfra, tehdejšího ředitele Státního statistického úřadu. Dr. Fajfr byl typický prvorepublikánský člověk, který buď vstoupil do KSČ po roce 1945 anebo se dal jako sociální demokrat s KSČ „sloučit“ po Únoru 1948 – já neznám jeho politické osudy – ale který v každém případě měl zažitou solidní tradici československé statistiky a cítil potřebu informací pro konkrétní politické rozhodování. On také byl tou osobou, která založila Státní populační komisi (SPOK), jež byla v pozadí mnoha těchto průzkumů. A i když je zřejmé, že podnětem k průzkumům byl nepříznivý populační vývoj, je zároveň patrné, že populační otázka byla chápána sociologicky, tj. poměrně široce. Nešlo jenom o čisté populační záležitosti, jak o tom svědčí některá témata průzkumu: rozvrh zaměstnané vdané ženy, prospěch žáků a zaměstnanost žen, žena v průmyslu, vdaná žena v rodině a zaměstnání. Čili, mimo jiné, už jenom zhodnocení tohoto bloku sociálních průzkumů je, myslím, určitý dluh nás, kteří tady ještě jsme.

Podobně – a to je druhý typ průzkumů – v menší míře existovaly v 50. letech průzkumy, které se týkaly bydlení, bytové politiky. A zase to bylo jakoby stranou velkých politických struktur. Jako člen Státní populační komise jsem byl v kontaktu s těmi lidmi, především s jejím tajemníkem Jiřím Prokopcem. A vím tedy, že měli vždy velké obavy z příliš těsného kontaktu s oficiálními institucemi, které se označovaly jako sociologické, a to i po roce 1965. V nich bylo viděno nebezpečí jistého oktrojování ideologických prvků a zatlačování konkrétního pohledu na sociální problémy.

Já o bydlení a urbanismu nechci mluvit, protože jsem to dělal a nerad bych tady vykládal o sobě. Ale přece jenom několik slov. Uprostřed padesátých let skupina lékařů-hygieniků a sociologů z Ústavu hygieny prováděla důkladnou analýzu zdravotního stavu a sociálních, pracovních a bytových poměrů obyvatel hanácké obce Příkazy u Olomouce a pak dalších obcí na severní Moravě. Některé výsledky vyšly v okra-

¹⁴ Vladimír Srb 1967. *Demografická příručka*. Praha: Svoboda.

jových publikacích, např. ve Sborníku Krajského vlastivědného muzea v Olomouci.¹⁵ V padesátých letech oddělení hygieny sídliště Ústavu hygieny zahájilo analýzu historických jader českých měst. První takovou hlubší analýzou opírající se o sociální průzkum *všech* bytů byla analýza historického jádra Olomouce, která byla spojena s neuvěřitelně pracnou analýzou úmrtnosti a příčin úmrtí v jednotlivých domech jádra. Historické jádro Olomouce jsme pak srovnávali s historickými jádry v Brně a Praze. V roce 1958 jsem publikoval ve *Statistickém obzoru* studii „Statistické rozbor demografické a sociálně-hygienické struktury městských sídliště“.¹⁶ Tehdy se nedal použít termín „sociální ekologie“, a tak jsem použil pojmu „sociálně-hygienická“. Z literatury na konci článku je vidět, že je to vlastně aplikace principů chicagské školy na českou situaci té doby.

K tomu, aby mohla fungovat, by se společnost obešla bez ideologických složek a bez toho, čemu se říkalo *idle talks*. Potřebovala však pro své fungování celou řadu informací. To, co jsme dělali, nebyla sociologie v akademickém slova smyslu. Ale byla to slušně dělaná analýza stavu věcí v určitých konkrétních oblastech, snad bychom to mohli nazvat sociografie. Bylo to ovšem v rámci společnosti založené na hospodářském a zčásti i sociálním plánování. Odstranil-li se totiž mechanismus, který předcházela, tj. trh, a plánování se vzalo vážně, pak nemohl tento instrument fungovat bez určitých znalostních předpokladů. Zase opakuji, že tyto znalostní předpoklady bylo nutno vytvářet a bylo zřejmé, že i v těch vyšších politických grémiích zrálo vědomí, že vedle základní strategicky orientované teorie tzv. vědeckého komunismu musí být vytvářen prostor pro odborné a konkrétní zkoumání dílčích otázek. Myslím si, že je vysoce pravděpodobné, že uvnitř KSČ rostlo vědomí nedostatečnosti a neefektivnosti politických a hospodářských mechanismů vzniklých na půdě tradičního marxismu. Řešení se hledalo v selektivním přejímání, mimo jiné také sociologie nebo sociologických metod a postupů. Rostl také zájem o teorie modelů, o organizační modely, kybernetiku – tehdy mimochodem navštívil Prahu profesor Wiener. Ze sociologie to byl zájem o funkcionalismus, vzpomeňme na návštěvu Roberta Mertona a na ten intelektuální flirt lidí, jako byla Irena Dubská, na její objevování Spojených států a pak na její nový pohled na společnost. Merton, ale i Parsons byli přitažliví, protože se předpokládalo, že jejich funkcionalismus by umožnil vytvářet konsensus, harmonické vztahy i v socialistické společnosti.

Summa summarum, myslím, že šlo o pokusy modernizovat marxismus, a samozřejmě – a to teď poznamenávám trošku ironicky –, že se to všechno dalo dělat na papíře a v knihách poměrně snadno. Ale jádrem socialismu bylo určité reálně existující uspořádání, nepluralitní politický systém, netržní, centrálně plánovaný systém hospodářství a zejména systém, který odstranil soukromé vlastnictví. Z toho všeho

¹⁵ Jiří Musil, Stanislav Balík 1959. „Sociálně-hygienická a demografická studie obcí severomoravského pohraničí“. Pp. 135–162 in *Sborník Krajského vlastivědného muzea Olomouc IV/1956–1958*. Olomouc: KVM.

¹⁶ Jiří Musil 1958. „Statistické rozbor demografické a sociálně-hygienické struktury městských sídliště“. *Statistický obzor* 38: 544–553.

mně teď dodatečně vyplývá, že snahy o modernizaci byly od samého počátku bez naprosto zásadních systémových změn samotné reality odsouzeny k nezdaru. Naděje na jejich úspěch byly iluzí, čímž nechci samozřejmě říci, že tyto snahy neměly smysl. Ony měly velký smysl a budu teď citovat autora, který mě v posledních letech velice zaujal. Míním Arnošta Gellnera a jeho knihu o občanské společnosti,¹⁷ kde hovoří o základních logických možnostech uspořádání moderních společností. V knize vyjmenovává čtyři možnosti: 1. smlouvání, v němž každý účastník nezávisle kontroluje nějaké zdroje, čili *trh*; 2. rozhodování na základě pravomoci, čili *administrativně-direktivní systém*; 3. zvyk předepisující nevynucenou kooperaci, dělbu práce atd. (malé jednoduché společnosti); 4. dávání a spolurozhodování v situaci vedené čistou láskou a nevynucenou kooperativností. Podle Gellnera lze v soudobých složitých společnostech uvažovat pouze o prvních dvou uspořádáních a spojování některých jejich prvků. Pokusy o vytvoření tržního socialismu považuje za nerealistické a myslím, že měl pravdu. Řečeno velmi zjednodušeně, tržní socialismus nemohl vzniknout, protože trh předpokládá nezávislé subjekty – což znamená, že jsou soukromé. V tržním socialismu by však subjekty nebyly subjekty soukromými.

Režim založený na ideokracii, to jest na určité ideji, na víře zdůrazňující radikální odstranění plurality ekonomických a politických subjektů, na nahrazení trhu centrálním plánováním, nemohl v pravém slova smyslu akceptovat sociologii, jak se ustálila ve dvacátém století jako reflexe průmyslové společnosti. A jako jakýsi drobný důkaz tohoto tvrzení bych poznamenal, že je přece charakteristické, že všechny autoritativní režimy vždy z vědních oborů na vysokých školách i jinde odstraňovaly v první řadě obor, který se označoval pojmem sociologie. Sociologie, pokud není jenom technokratickým nástrojem, předpokládá pluralitní a otevřenou společnost. Jinak nemůže dobře fungovat.

Samozřejmě vše závisí na tom, jak budeme rozumět pojmu sociologie i v této naší debatě. Pokud jím budeme rozumět teoretickou a při tom svobodně působící, otevřenou a kritickou disciplínu, zkoumající fungování a provoz soudobých průmyslových a postindustriálních společností, pak v období od roku 1948 až po rok 1989 taková disciplína jako veřejně provozovaná aktivita v plném slova smyslu u nás neexistovala. To, co se stalo zejména v druhé polovině šedesátých let, byl skutečně intelektuální zázrak a stačí podívat se na to, co se tehdy publikovalo. Ale, opakuji – a vím, že to nezní pro některé z vás příjemně –, byl to jistý druh iluze, který měl nicméně vliv na další vývoj. Ač sám iluzí, odstraňoval nebo pomohl odstraňovat určité iluze o socialismu, avšak toto nebyla sociologie v onom kritickém a otevřeném slova smyslu.

Pokud jde o další vývoj oboru v šedesátých letech, který vcelku považuji za intelektuální rozmach – chtěl bych říci toto. A prosím, nechápejte to jako agresivní postoj, ale jako stanovisko někoho, kdo procházel určitým typem zkušenosti, to znamená nikdy ne – kromě krátké doby na Fakultě architektury ČVUT – jako učitel na

¹⁷ Ernest Gellner 1997. *Podmínky svobody. Občanská svoboda a její rivalové*. Brno: CDK.

vysoké škole, nikdy ne v Akademii. Domnívám se, že bychom se neměli dát svést optikou, která reflektuje vývoj české sociologie pouze z pozic převážně akademických institucí a z pozic vysokých škol. Tam se přirozeně měří výkon publikacemi, ucelenými monografiemi, knihami a tak dále. Probůh, nemyslete si, že tu věc podceňuji, ale chci pouze říci, že když vezmete do rukou debaty, které se vedly o předmětu sociologie v tehdejší době, velice často vám dnes připadají jako scholastika anebo jako debaty vedené ke konci 19. století o vztazích mezi filosofií a sociologií nebo historií a sociologií.

Tyhle věci byly nicméně pro režim, který Raymond Aron označil pojmem ideokratický, důležité. Ideokratická společnost, a tou česká společnost za vlády KSČ byla, může fungovat, jestliže je řízena nějakými ideami. Centrálně plánované hospodářství a centrálně řízená společnost musí mít vždy svou centrální myšlenkovou představu. Čili pro režimy ideokratické byla diskuse o povaze a roli sociologie nepochybně důležitá. Proto oficiální dokumenty z té doby hovořily vždy o „marxistické sociologii“ – byla to konec konců přece jenom ideologie. Marxistická sociologie měla plnit legitimační roli a funkci jakéhosi upevňování koheze. Moc, propaganda, sebelegitimace a tak dále. Ale pro stále vlivnější technokratickou složku, která přirozeně nabývala krok za krokem větší síly, pro tuto stále vlivnější složku technokratů, plánovačů, vysokých úředníků všeho druhu, tyto publikace byly, a znovu to řeknu, *idle talks*. Na jedné straně byly ideologické problémy, nepochybně nesmírně důležité pro stranu ovládající ideokratický typ společnosti. Na druhé straně tu ale byly nesmírně obtížné a tlačící otázky denního provozu, fungování této společnosti. Ty musely být denně řešeny. Nepochybuji, že mezi oběma těmito stránkami reálného socialismu existovalo spojení. Zároveň si však myslím, jako člověk, který prožil socialismus mezi komunálními hygieniky, architekty, urbanisty a regionálními plánovači, že mezera mezi nimi byla dosti značná. A myslím si tedy, že je zapotřebí zabývat se jimi odděleně a zároveň vidět jejich spjatost. Ostatně napětí mezi ideology a technokraty se stávalo jednou z důležitých sociologických realit pozdního socialismu.

M. Petrusek: Dámy a pánové, rozhodně nehodlám referovat. Pochopil jsem svou roli jako uvedení do diskuse s tím, že se pokusím nějak téma strukturovat. To, co tady podnikáme, dámy a pánové, má svou analogii ve dvou zemích, o nichž jsem dobře informován, a rád bych své vystoupení tady touto připomínkou uvedl.

Sebereflexi sociologie v době totalitního režimu už poměrně detailně provedli Poláci. V roce 1995 jsem se účastnil rozsáhlé diskuse na téma *Sociologie ve službách společnosti nebo moci*. A tam se mluvilo zcela otevřeně, tedy dokonce i s uvedením jmen, což si ne zcela přeji, pokud jde o tu diskusi dnešní. Mluvilo se o vývoji polské sociologie, který byl, jak všichni víme, poněkud odlišný než u nás. Co je ale pro nás možná ještě více zarážející, je skutečnost, že totéž si prodělávají Rusové, a to s razancí, která je téměř neuvěřitelná. Pod vedením profesora Batygina zmapovali vývoj sovětské sociologie šedesátých let, a to tak, že provedli – já nevím, jestli se to dá nazvat hloubková interview – ale rozsáhlá interview v minimálním rozsahu patnácti tis-

kových stran se všemi významnými exponenty sovětské sociologie šedesátých let. A to na celém jejím spektru počínaje Osipovem a konče, řekněme, Davydovem. Batyginovi se podařilo mluvit se všemi relevantními osobnostmi, z nichž většinu samozřejmě známe i my, kteří jsme pamětníci. Jednak tedy s jakýmsi polodisidenty, jako byl Davydov nebo Arab-Ogly nebo Kon,¹⁸ ale také s typickými reprezentanty oficiální vědy, kteří byli dokonce členy Ústředního výboru. Z těch rozhovorů, a to si myslím, že je velmi adekvátní forma, se dozvíme mnoho pozoruhodného. Nakonec vydali sborník, který se jmenuje *Sovětská sociologie šedesátých let*,¹⁹ kde kromě záznamů těchto rozhovorů jsou otištěny dokumenty. Z těch dokumentů jsou dva děsivé. Jeden ten dokument je z roku 1954, kdy skupina československých filosofů a sociologů se obrací na sovětské soudruhy o ideovou pomoc a žádá prostě, aby sověští soudruzi a tak dál. Nebudu uvádět, kdo je pod tím podepsán. Pravděpodobně byste se velmi divili. Druhý takový dopis, podobný zvacímu dopisu z roku 1968, poslala skupina soudruhů o ideovou pomoc v roce 1973. Ty dokumenty jsou tam otištěny, pocházejí z archívu Ústředního výboru komunistické strany Sovětského svazu. Je to prostě něco ostudného, něco, o čem jsme my samozřejmě, žijíce tady v té situaci, nic nevěděli. Poslední číslo časopisu, který vydává Batygin, obsahuje hloubkový rozhovor se sovětskými sociology a ten je zajímavý tím, že jedním tímto sovětským sociologem je Dilbar Alijevová, kterou všichni známe jako socioložku uzbeckého původu, ruského státního občanství a mluvící všeobecnou slovanštinou. Ten text je nesmírně zajímavý, já na něj napíšu repliku, protože to je samozřejmě její vidění vývoje československé sociologie. Přirozeně její specifickou optikou, která pravděpodobně není úplně synchronní s optikou naší. Uvádím to jako příklad toho, že metodologicky, a nejenom metodologicky, ale i psychologicky, se můžeme z leccčeho poučit.

Dále se pokusím strukturovat téma a pozici sociologie v akademickém světě v letech 1969–1989. Chci zdůraznit, že sám akceptuji plně připomínku Musilovu, že život se neodehrával, a tedy ani ty tragédie lidské a oborové se neodehrávaly, jenom na akademické půdě. Já sám jsem nesmírně vděčen například zde přítomnému Josefu Alanovi, že jsem mohl chodit na jeho semináře a na setkání, která se odehrávala mimo akademickou půdu, a taky samozřejmě Františkovi Petráškovi. Samozřejmě, nelze nebýt dostatečně zavázán Ivo Možnému za jeho nádherně vtipně nazvaný seminář *Socialistický životní způsob jako sociální realita*.²⁰ To souvisí s Možného pojetím

¹⁸ Igor Semjonovič Kon je autorem desítek tematicky různorodých prací, z nichž některé byly přeloženy i do češtiny, v roce 1963 vyšel jeho znamenitý spis *Kritický nástin filozofie dějin 20. století* (přeložili Jaroslava a Jiří Peškovi). Kon je rovněž spoluautorem do češtiny přeložených dvousvazkových *Dějin buržoazní sociologie 19. a začátku 20. století* (česky 1982) a *Dějin buržoazní sociologie první poloviny 20. století* (česky 1983). Tento překlad vyšel pod překladatelským autorstvím „Jan Sedláček a kol.“ – pod „kol.“ se „skrýval“ se Sedláčkovým vědomím Miloslav Petrusek (M.P.).

¹⁹ Gennadij Semjonovič Batygin (ed.) 1999. *Rossijskaja sociologija šestiděsjatych godov v vospominanijach i dokumentach*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Rossijskogo christianskogo gumanitarnogo fakulteta.

²⁰ K semináři *Socialistický životní způsob jako sociální realita* srov. článek Ivo Možného „Brněnská anomálie?“ v tomto čísle SČ, s. 621.

socialistické reality. Je známo, že Možný říká, že socialistická realita je realismus socialistického života, takže na tom není prostě nic, co by nás mělo překvapovat.

Ke strukturaci tématu tedy toto. Za prvé půjde o Československou akademii věd a s tím související publikační činnost a změny v *Sociologickém časopise*, za druhé o vysoké školy. V naší optice celého problému je nutné se zmínit o Vysoké škole politické jako o svébytném útvaru, který nepatřil, jak známo, „organicky“ vlastně nikam, protože ministerstvu školství nepodléhal. Sociologický ústav ČSAV, uvedu jen základní fakta: Založen v roce 1965, prvním ředitelem Miloš Kaláb, první karambol 1970, který se projevil tím, že došlo ke sloučení ústavu, jak tady už bylo sděleno. Ředitelem ústavu se stává a je jím až do své smrti v roce 1982 Radovan Richta. Zdůrazněme zde, prosím, tento moment. Radovan Richta je vedle Karla Kosíka a Jindřicha Zeleného v zahraničí nejcitovanější český společenský vědec dvacátého století. Nešlo tedy o figuru marginální. Lidské selhání těchto osobností je o to větší, oč větší byla jejich, řekl bych, role vnitřní i mezinárodní v té době, tedy roku 1968. 1982 se stává ředitelem jistý tuším Jaroslav Pecen, už ta jména sama naznačují, že šlo o osoby marginální, které zapadly, zmizely. Já nevím, jestli někdo ví, kde ten člověk ještě je.

Zmínka o Františku Charvátovi zde byla, to je muž, který z mé optiky zcela zmizel. Nevím vůbec, kde se fyzicky nachází, jestli žije, nebo nežije. Já jsem ho od roku 1970 prostě fyzicky nikdy nespatriil. Ten zlom v roce 1970 pro Sociologický ústav ČSAV znamená tři věci. Za prvé odchod řady lidí z ústavu, za druhé to, že sociologie se znovu svazuje s filosofií, od níž se obtížně v šedesátých letech emancipovala, za třetí jde o tematickou a organizační restrukturalaci oboru. A za čtvrté, což si myslím, že je na věci to nejhanebnější, totiž to, že se tam ustavuje oddělení, které se profesionálně živí tím, že nejenom parazituje na západní sociologii tím, že ji kritizuje – to byl standardní způsob chování v jisté době, ale že píše kritické texty, které se vztahují k žijícím kolegům. To si myslím, že byla věc, která byla mravně pochybená od samého počátku. Vývoj na Slovensku probíhal jinak. Tam prostě figurovala integrující osobnost nesmrtelného Siráckého, který ústav v roce 1965 zakládal, a když v roce 1975 ústavy byly sloučeny, tak se stal opět ředitelem. Ale víme, že ho potom vystřídal akademik Cirbes, a tak dál. Ale slovenská specifika uvádět nebudu.

Sociologický časopis, který vždycky vycházel pod patronací Sociologického ústavu ČSAV, byl založen prvního první 1965. Víte, že první šéfredaktorkou byla Irena Dubská, „nový“ *Sociologický časopis* po roce 1969 začal vycházet nejprve s utajenou redakční radou. Všimněte si, že první čísla v letech 1969 a 1970 nemají uvedenou redakční radu, teprve později se uvádí. Redakční rada měla složení Bártová jako výkonná redaktorka, Bauerová, Bauch, Dubský (nikoliv Ivan, ale Vladimír), J. Dvořák, P. Dvořák, Filipcová, Franěk, Hálek, Huláková, Charvát, Kára, Kohout, Kutta, Štráchal, Urbanová, Vaněk, Zich a čtyři mušketýři, kteří se snaží tu sociologii tam přece jenom jakýms takýms způsobem dělat, a zčásti se jim to daří. To jsou Linhart, Matějovský, Maydl a J. Sedláček.²¹ *Sociologický časopis* vydal několik monotematic-

²¹ Složení redakční rady pod vedením I. Dubské je naposledy uvedeno na obálce čísla 1/1970. V čísle 2 se na příslušném místě nachází věta: „Toto číslo bylo sestaveno radou sociologické

kých čísel, která jsou příznačná pro celé období: socialistický životní způsob 1972, pro velký úspěch se zopakovalo 1980, sociální plánování 1973, opakováno 1978, mládež 1974, opakováno 1982, sociální struktura 1975, žena a rodina 1976. Samostatné číslo, které není bez zajímavosti, bylo číslo o Praze, které vyšlo v roce 1977, a pozoruhodné je číslo o dělnické třídě z roku 1983.²²

Pokud jde o ediční činnost, chci připomenout existenci *Sociologické knižnice*, knižní řady, která vycházela v nakladatelství Svoboda. Tam je příznačné to, že až do jisté doby na předsádce byla uvedena redakční rada, která měla složení: Miroslav Disman, Miroslav Jodl, Klofáč, Kohout, Kyselý, Machonin, Petrusek, Pomajzl, Růžicka, Sedláček. Když byla dovršena normalizace, *Sociologická knižnice* sice vycházela dál, ale už bez této redakční rady; protože byla složena samozřejmě nějak jinak, ale v podstatě byla utajena. Dlužno říci, že v normalizačním období je pro publikační činnost příznačné to, že kromě tzv. spadů,²³ které skončily v roce 1970 Parsonsovy *Společnostmi*,²⁴ do roku 1989, tedy vlastně do počátku roku 1990, zdůrazňuji, nevyšel ani jediný překlad sociologické knihy západní provenience. Chci připomenout, jaký skandál a jaké osobní nepříjemnosti způsobilo Jiřimu Večerníkovi vydání Nowakovy knihy,²⁵ která, nazíráno dnešní optikou, je naprosto nevinná. Ale jiná nevyšla, nevyšel žádný překlad.

Několik poznámek o katedrách marxismu-leninismu. Katedry marxismu-leninismu, prapůvodně založeny v roce 1951, byly líhní té obrovské masy členů Sociologické společnosti, protože ti, kteří se živilí oborem, který se jmenoval vědecký komunismus, se velice rychle, někteří upřímně a někteří z důvodů, řekneme prestižních, nebo kvaziprestižních proměňovali v sociology. Zvláštní roli zde hraje samozřejmě Ústav marxismu-leninismu pro vysoké školy. Tak se ten ústav jmenoval. Založen v roce 1957, prvním ředitelem je Miloš Kaláb, v roce 1960 se jím stává Pavel Machonin. V roce 1968 tento ústav vydává zásadní programový text *Současný stav a perspektivy společenských věd na vysokých školách*, kde se zdůrazňuje, že vědecký komunismus se jako obor odborně ani jinak neprosadil. Machoninův ústav je dostatečně znám, chtěl bych připomenout osoby a obsazení. Filozofické oddělení vedl Vojtěch

sekte Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV". Od dvojčísla 3–4/1970 do posledního čísla ročníku 1971 obálka uvádí jmenovitě složení nové redakční rady pod vedením K. Rychtaříka. V letech 1972–1978 se v časopise objevuje pouze věta „Řídí Karel Rychtařík s redakční radou.“ Složení redakční rady je opět uváděno od roku 1979. Během let docházelo k určitým personálním obměnám a v textu uvedený výčet zachycuje situaci od čísla 6/1984 do čísla 2/1988, kdy dochází k rozšíření redakční rady o tři členy (D. Holda, J. Keller, P. Sak). Tato redakční rada existuje do konce roku 1989.

²² Jedná se o tato čísla (uvedená ve stejném pořadí jako v textu): 3/1972, 3/1980, 6/1973, 3/1978, 4/1974, 2/1982, 5/1975, 1/1976, 1/1977, 1/1983.

²³ Spadem se rozuměl titul, jehož vydání se z technických důvodů převádělo na následující rok (M.P.).

²⁴ Talcott Parsons 1971. *Společnosti. Vývojové a srovnávací hodnocení*. Přeložila Eva Bártová. Praha: Svoboda.

²⁵ Stefan Nowak 1975. *Metodologie sociologických výzkumů*. Přeložil Jiří Večerník. Praha: Svoboda.

Tlustý, ekonomické oddělení Josef Mervart, oddělení sociologie Karel Holý, oddělení sociologického výzkumu Věra Rollová, oddělení historie Ivan Kolesár a oddělení pro výzkum studentů Antonín Matějovský.²⁶ Je známo, že v rámci tohoto ústavu, který byl přejmenován v roce 1968 na Ústav sociálně politických věd, byl realizován onen známý výzkum sociální stratifikace, o němž nebudu povídat. Ale co není tak všeobecně známo, je velmi pozoruhodná knižnice, která vycházela jako interní tiskovina ústavu a byla to už ve své době bibliofilie a dnes to je superbibliofilie. Měla několik řad, toto je například řada *Sociologie a vědecký komunismus*, dále byla řada *Filozofie*, řada *Ekonomie*, řada *Politické vědy*. Tam vycházely prostě věci zcela neuvěřitelné, například v tomto čísle, které jsem namátkou vzal, je přetištěn západoněmecký sociologický slovník, je tam výbor z textů z industriální sociologie Ralfa Dahrendorfa, je tam výbor z politických textů liberálních činitelů Spojených států, například detailní popis Kissingerova setkání s Chruščevem. Četlo se to krásně. A vzdělávali jsme se z toho dobře. Dodnes se k některým těm textům vracím a je známo, že tam například vyšel *Jednorozměrný člověk*²⁷ s komentářem Ireny Dubské, a tak dál. Chci tím pouze říci, že dobové názvy někdy zavádějí a samy o sobě mohou prostě mást.

Pokud jde o katedry sociologie, poskytl jsem dostatečně rozsáhlý materiál písemný.²⁸ Nebudu se o té věci šířit detailně. Chtěl bych ale zdůraznit jeden moment. Vývoj v Praze a v Brně byl zásadním způsobem odlišný. Brno přežilo normalizaci poněkud lépe než pražská katedra sociologie. Ty důvody byly samozřejmě dány osobou, kterou prostě jmenovat nebudu z důvodů, které jsou mi osobně nepřijemné. Tato osoba, jak známo – a to asi brněnští kolegové vědět nebudou, takže jim sděluji svou informaci – prosadila, aby katedry, které se původně jmenovaly katedry sociologie, byly přejmenovány na katedry marxisticko-leninské sociologie s tím, že to přejmenování bylo provázeno proměnou kateder marxisticko-leninské sociologie v takzvaná nomenklaturní pracoviště. S onou osobou, která tu věc iniciovala, jsem mluvil a on mně ji zdůvodnil takto: „Za prvé vyčistím katedru sociologie v Praze.“

²⁶ Pavel Machonin byl zástupcem ředitele ÚML pro vysoké školy od roku 1962, ředitelem od roku 1967. Ekonomické oddělení vedl před Josefem Mervartem Drago Fišer, Karel Holý vedl oddělení sociologie a vědeckého komunismu. Oddělení sociologického výzkumu neexistovalo, Věra Rollová byla zástupkyní ředitele, Antonín Matějovský vedl pouze tým pro výzkum studentů. Členy týmu pro výzkum vertikální sociální diferenciaci a mobility, vedeného Pavlem Machoninem, byli: Josef Alan, Lubomír Brokl, Libuše Dziedzinská, Vlasta Fišerová, Bohumil Jungmann, Jaroslav Kapr, Pavel Kohn, Josef Lauber, Jiří Linhart, Milan Petrusek, František Povolný, Věra Rollová, Zdeněk Šafář, Jiří Večerník, slovenští sociologové v čele s Róbertem Roškem (Jolana Jančovičová, Katarína Podoláková). Vedení výzkumu tvořili: Machonin, Jungmann, Linhart, Petrusek, Šafář, Roško (pozn. Pavel Machonin).

²⁷ Herbert Marcuse 1965. *Jednorozměrný člověk*. Vybrala, přeložila a komentářem opatřila Milena Tlustá. Praha: Ústav marxismu-leninismu pro vysoké školy. – Komentovaný překlad podstatné části Marcuseho práce vyšel v tematické řadě *Sociologie a vědecký komunismus*, překladatelka a autorka komentáře Milena Tlustá tehdy působila jako asistentka na katedře filozofie FF UK (M.P.).

²⁸ Srov. článek Miloslava Petruska „Výuka sociologie v čase tání a v časech normalizace (1964–1989)“ v tomto čísle SČ, s. 597–607.

A tehdy formuloval tezi, já to řeknu zcela otevřeně: „Buď půjdeš ty, nebo půjde Urbánek. Ještě jsem se nerozhodl.“ A za druhé: „Vyčistím konečně Brno. Nemám na Brno špagát. A toto je prostě jediný prostředek, jak můžu vyhnat...“, a teď jmenoval, samozřejmě na prvních místech Luboše Nového a Iva Možného. Že se mu to nepodařilo, je zvláštní, ale nepodařilo. Brno bylo zřejmě rezistentní, takže dorazili tam SARS, v Brně se rozhodně nic nestane. Dál ty peripetie vyprávět nebudu, vývoj v Olomouci probíhal také samozřejmě velmi osobitě.

Poznámka k Vysoké škole politické, dříve stranické, ona proměňovala názvy. Prosím pěkně, nezapomeňme – a já potom to tady budu v diskusi hájit – nezapomeňme, že iniciace k revitalizaci sociologie v šedesátých letech vzešla z tohoto pracoviště. První katedra sociologie vznikla na Vysoké škole politické. To je prostě nezvratný historický fakt. Jaroslav Klofáč spolu s Vojtou Tlustým sociologii začali prosazovat. Byla tu zmínka o práci Ladislava Hrzala a Karla Máchy.²⁹ Není hanebná, jenom komická svým obsahem, protože se tam řeší nekonečný svár mezi kompetencemi historického materialismu, vědeckého komunismu a sociologie. Ta kniha však je hrůzná tím, že vyšla několik let poté, co Klofáč s Tlustým už vydali *Současnou empirickou sociologii*.³⁰ To znamená, že ta retardace, ta snaha prostě retardovat vývoj za každou cenu se projevovala nejružnějšími způsoby.

Klofáčova úloha v onom zakladatelském počínu je důležitá. Objevuje se tu moment, který odkazuje na Dilbar Alijevovou. Alijevová připomíná zasedání Sociologické společnosti v roce 1968.³¹ Možná si ho někteří pamatujete, probíhalo v Domě železničářů na Vinohradech a tam tehdy vznikla idea, že bychom si měli znovu vzít název *Masarykova sociologická společnost*. Ta idea tam byla zformulována velmi expresivně. Alijevová říká, že to prostě nebylo přijato proto, že jsme byli antimasarykovští, tedy ti, kteří tam byli, a ona tam uvádí jmenovitě Klofáče. A svého muže, tedy Jiřího Suchého – to je shoda jmen. Tak to nebylo. Já si to přesně pamatuji, protože jsem na té schůzi vedle Jardy Klofáče seděl a Jarda Klofáč tehdy řekl: „Dámy a pánové, nepáchejme sebevraždu. Jestliže budeme prosazovat přeměnu názvu na *Masarykovu sociologickou společnost*, tak činíme první krok k tomu, aby nás zakázali“. Ten důvod tedy nebyl dán Klofáčovým vztahem k Masarykovi, ten po mém soudu byl naprosto irrelevantní, Klofáč k Masarykovi neměl vztah žádný. To byla ryze pragmatická úvaha, kterou já jsem potom žertovně doplnil tím, že když už název, tak už se složme na jezdeckou sochu Prezidenta Osloboditele, protože v té situaci, dámy a pánové, to byl opravdu počín, který byl z dnešní optiky sice chvályhodný, ale tehdy prostě velmi, velmi nebezpečný.

Uzavřu svou rekapitulaci tím, že shrnu základní problémy, které vznikly proměnami, k nimž na vysokých školách došlo. Za prvé došlo k retardaci vývoje socio-

²⁹ Ladislav Hrzal, Karel Mácha 1961. *Předmět a metoda historického materialismu: Základní otázky*. Praha: SNPL. – Tuto práci zmínil v úvodním příspěvku J. Musil, při autorských a edičních úpravách ale byla příslušná zmínka vypuštěna.

³⁰ Jaroslav Klofáč, Vojtěch Tlustý 1959. *Současná empirická sociologie*. Praha: Orbis.

³¹ Dilbar Alijeva 2002. „Ja stala čitať po-česki i po-slovacki znaja Slovo o polku Igoreve“. *Sociologičeskij žurnal* 4: 121–146.

logie jako oboru. Ta retardace byla frapantní, nejen ve srovnání s Polskem, ale také ve srovnání se Sovětským svazem. Docházelo ke kuriózní situaci, že jsme se spoustu věcí prostě dočítali z ruských textů a překlady jsme kupovali v Sovětské knize. To byla situace komická, kuriózní a trapná. Za druhé, zmínil jsem se o absenci literatury, že nevyšel ani jeden překlad. Je na druhé straně pravda, že v univerzitní knihovně byla řada textů, které jsem v době, kdy jsem měl omezenou pedagogickou aktivitu, vyhrabal a četl. Univerzitní knihovna, nikoliv systematicky, ale nahodile kupovala, takže on tam kupodivu byl např. Cicourel, celá řada textů se tam dala najít. Nicméně se o nich nevědělo. Za třetí, na vysokých školách se učilo podle zastaralých, ale podle naprosto antikvárních curriculum. To, co se podařilo do těch curriculum prosadit – teď mluvím o Praze, to bylo v podstatě buď to, co přežívalo z šedesátých let a bylo nějakým způsobem inovováno, nebo to, co mělo samo o sobě z povahy věci takový charakter, že se to ideologicky nedalo, řekl bych, brutalizovat, jako byly třeba dějiny sociologie. Na druhé straně víme, jakou paskudu bylo možné provést s dějinami české sociologie. Výuka na brněnské fakultě byla pravděpodobně o něco lepší, ale já bych teď nechtěl recitovat nějakou jeremiádu. Já si myslím, že i v těch velmi obtížných podmínkách se na těch katedrách přece jenom leccos dařilo, ale většinou vždycky proti vůli mocných.

Absence kontaktu se světem – není třeba komentovat. Prakticky nikdo z těch, kdo v akademické sféře působili, nemluvě o těch, kteří z ní byli vyhnáni, žádné kontakty se světem neměli, a důsledkem toho bylo – a toto je, prosím, věc, která je k diskusi a která samozřejmě musí být nebo může být korigována – že v devadesátých letech se projevil jakýsi nedostatek sociologického dorostu, který ta devadesátá léta trošku ovlivnil. My dnes vlastně teprve máme první doktorandy, kteří už prošli solidní výchovou a výukou. Ale tím si nejsem úplně jist, to nedokážu přesně posoudit.

To je, prosím, tedy základní strukturace problému, jak se věci měly na akademické půdě. Děkuji za pozornost.

O. Sedláček: Děkuji profesoru Petruskovi za jeho velmi obsáhlý úvod a myslím, že velmi zevrubně popsal situaci, která zde byla. Rád bych doplnil několik dílčích poznámek. Když profesor Petrusek hovořil o ingerenci Sovětského svazu, myslím, že je dobré v této souvislosti vzpomenout, že v letech 1967 až 1969 se dělal velký mezinárodní česko-polsko-maďarsko-bulharský výzkum k problémům vědeckotechnické revoluce, který se jmenoval *Rok 2000*. Někdo z vás si to možná bude pamatovat. Garantem toho byl Sociologický ústav Československé akademie věd. Prvním požadavkem, když se skončil tento výzkum, bylo, že veškeré výsledky, které na naší půdě byly dosaženy, musely být konzultovány a dány v podstatě k dispozici tehdejšímu Ústavu socioekonomického výzkumu v Leningradě.

Druhá poznámka o ingerenci komunistické strany. Myslím, že mnozí z vás třeba neví, že instruktorem pro vědecké kolegium filozofie a sociologie byl člen ÚV KSČ a pozdější ministr vnitra Obzina, který v podstatě končil toto své poslání koncem roku 1968 a následně se stal ministrem vnitra. Tehdy se poradý vědeckého ko-

legia konaly ještě v bývalé Moskvě Na příkopě, kde sídlil Filozofický ústav ČSAV. A jel jako dohlížitel do Varny na světový sociologický kongres. A vůbec, ta cesta do Varny byla velmi komplikovaná. Tehdy tam z bývalého ústavu vlastně nikdo nesměl jet, až teprve na zásah profesora Szczepańskiego tam posléze povolili jet profesorů Kalábovi a několika dalším lidem. A jistě si budete pamatovat, že se tam rozdávaly pamflety, které vytrhávaly ze souvislosti různé výsledky sociologických výzkumů Akademie věd a potom byly předkládány jako výsledky tvrdé antimarxistické linie, která se v naší sociologii odehrála.

Jinak já se přiznám k tomu návrhu na přejmenování sociologické společnosti na Masarykovu, byl jsem to já v tom roce 1968. A znovu jsem tento návrh podal, když jsme se znovu sešli v Kulturním domě železničářů v Praze v roce 1990.

Pak také k některým problémům nově ustaveného Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, kde se soustřeďovali někteří pracovníci bývalého Ekonomického ústavu, například Kutta, který se Soukupem zpracoval knihu o sociálním plánování.³² Když tady prof. Petrušek vzpomínal některých pracovníků Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy, tak jistě budou někomu něco říkat jména Náрта a Formánek. Myslím, že i tyto věci je třeba v této době nějak ventilovat.

Na druhé straně si vzpomínám i na několik obětavců. Kdo z vás, pracovníků vysokých škol, si vzpomene na Františka Tomíšku z katedry sociologie na technice, který v roce 1969 a později ještě v roce 1970 dělal někdy v létě stanové tábory pro posluchače sociologie? A přednášel jim spolu s některým dalšími, jako Jiřím Bluchou a podobně. Jim přednášel něco jiného, než co slyšeli ve škole. Myslím, že i takováhle ilegální činnost byla zajímavá. Na těch sociologických táborech se sešlo kolem třiceti, čtyřiceti studentů. Tak to jenom několik poznámek na okraj.

M. Illner: Několik poznámek k první etapě (*do r. 1969 – pozn. red.*). Je dobré připomenout vlastní pozici v oné době, protože ta má vliv na to, jak člověk dnes minulost vidí. Moje pozice byla určená mým pobytem na tehdejší Sociologickém ústavu ČSAV. A za druhé tím, že jsem nepatřil ke stranickému zázemí, odkud se rekrutovala většina těch, kdo v akademické sociologii tehdy působili. Jednou z výjimek byl docent Václav Lamser, o kterém bych se tu rád zmínil. Jeho jméno totiž jakoby v plejádě osobností té doby zanikalo. Ve velice krátké době mezi roky 1965 a 1970 svedl toho Lamser obdivuhodně mnoho pro českou sociologii udělat. Patřil k sociologům, kteří studovali sociologii po roce 1945 a ještě osobně přišli do styku s některými velkými jmény naší předválečné sociologie, dříve než byli jejich nositelé z univerzit vypuzeni. Také Lamser potom, jako mnoho jiných, ztratil možnost pracovat v oboru a živil se v různých zaměstnáních. Do Akademie věd, do nově zřízeného Sociologického ústavu ČSAV, přišel pravděpodobně v roce 1965 z Výzkumného ústavu řepářského kdesi u Mladé Boleslavi.³³ Založil potom v ústavu oddělení metod sociolo-

³² František Kutta, Miroslav Soukup 1973. *Řízení v období vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda.

³³ Výzkumný ústav řepářský ČSAZV Semčice.

gického výzkumu. Mezi vedoucími oddělení byl jediný nemarxista a nekomunista. Velmi se zasloužil o seznamování odborné i širší veřejnosti s moderními metodami aplikovaného empirického sociologického výzkumu a o jejich uplatnění v různých oblastech. Organizoval a vedl sérii seminářů, respektive školení, pro široký okruh lidí z různých institucí, kteří stáli před úkolem tyto výzkumy provádět. Přispěla k tomu také jeho kniha *Základy sociologického výzkumu* z roku 1966,³⁴ která sloužila jako příručka. Lamser v prostoru, který se dočasně pro lidi jeho typu vytvořil v době okolo roku 1968, stačil uveřejnit další dvě knížky. Z nich si pozornost zaslouží hlavně práce, která se týkala sociální komunikace.³⁵ Později zapadla, protože už nastaly obtížné doby. S Ladislavem Růžičkou pak ještě vydal příručku statistiky pro sociologu.³⁶ Všechno se to odehrávalo v ohromném spěchu, nebylo jisté, jak dlouho zůstane okno příležitostí otevřené. Další Lamserovy osudy potom byly poměrně smutné. Musel opustit akademickou sféru, ještě působil nějakou dobu ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, nakonec podepsal Chartu a v roce 1977 emigroval do Německa. Tam působil na univerzitě v Bielefeldu a v roce 1986 zemřel. Václav Lamser je osobnost, na kterou bychom neměli zapomenout.

Pokud jde o Sociologický ústav ČSAV v době před rokem 1970, chtěl bych připomenout některé další výrazné osobnosti. Mám na mysli především Zdeňka Strmisku, který psal zajímavé práce o strukturním funkcionalismu a zprostředkoval pro nás zahraniční teoretické přístupy. Dál bych rád zmínil Eriku Kadlecovou a Pelušku Bendlovou, které se zabývaly sociologií religiozity, a určitě taky sociologa práce Dragoslava Slejšku, s kterým spolupracovali zde přítomný kolega Oto Sedláček a Jiří Blucha. V té době byla odborně zajímavou osobností také Blanka Filipcová, která se zabývala problematikou volného času. Po roce 1969 už osobnost problematická. Filipcová seznámila české prostředí s pracemi některých francouzských autorů jako Joffre Dumazediera, Chombarta de Lauwe a dalších.

Mám k dispozici spis, který se váže k osudům ústavu na počátku normalizačního období. V roce 1991, když se likvidovaly písemnosti Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, byla u nás v Jilské dole pod schody hromada makulatury, která se měla odvážet do sběru. Trochu jsem se v ní ze zvědavosti prohrabal a našel tento svazek. Je to zpráva akademika Radovana Richty z listopadu 1970, ve které podává prezidiu ČSAV zprávu o tom, jak se vypořádal s úkoly reformovat a kádrově i ideologicky napravit tři ústavy nově spojené do Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, tj. Filozofický ústav, Sociologický ústav a Kabinet pro teorii a metodologii vědy. Píše tady jako ředitel ústavu v první osobě, nejdříve o tom, co mu bylo uloženo. Měl „provést kádrové změny v zájmu urychleného trvalého překonání vážných politických a odborných problémů v české sociologii“. Dále vykazuje, co všechno udělal. A je tu také zajímavá statistika. Pokud šlo o pracovníky bývalého Sociologického ústavu ČSAV, ze 71 pracovníků jich bylo „eliminováno“ – skutečně používá tento vý-

³⁴ Václav Lamser 1966. *Základy sociologického výzkumu*. Praha: Svoboda.

³⁵ Václav Lamser 1969. *Komunikace a společnost*. Praha: Academia.

³⁶ Václav Lamser, Ladislav Růžička 1970. *Základy statistiky pro sociology*. Praha: Svoboda.

raz – 33, to je 46 procent, a z toho vědeckých pracovníků bylo eliminováno 64 procent jejich celkového počtu. Z odborných pracovníků 42 procent a z dalšího personálu 36 procent. Ta procenta uvádí opakovaně, aby bylo zřejmé, jak úspěšně to bylo provedeno. Dále se tady také rozebírají důvody, které byly použity pro pracovní právní řešení. Tak se uvádí, že z celkového počtu eliminovaných bylo 80 procent propuštěno z politických důvodů a zbývajících 20 procent z pracovních důvodů. Ten spis je půvabný, či spíše otravný jak těmi údaji, tak i verbalizací čistky, která se tam technicky popisuje. Pro někoho, kdo by se zabýval historií té doby, to může být zajímavý dokument.

Ještě bych rád znovu připomenul další významnou, dnes už historickou instituci, totiž *Sociologickou knižnici* nakladatelství Svoboda. A zejména paní doktorku Jarmilu Oborskou, redaktorku té knižnice. Paní Oborská v ní svedla publikovat řadu kvalitních prací, domácích i překladů, které v té době formovaly a reprezentovaly naši sociologii.

Poslední poznámka se týká vlivu a významu, jaký pro nás měla tehdy polská sociologie. Jejím prostřednictvím k nám pronikaly i práce světových sociologů nebo alespoň informace o nich. Polských autorů, kteří byli přeloženi do češtiny, byl větší počet a překlady pomáhaly formovat představu o tom, co je sociologie. Pokud šlo o metody sociologického výzkumu, připomínám skromnou knížечku Stefana Szostkiewicze přeloženou už roku 1964 do slovenského jazyka,³⁷ první vlaštovku s touto tematikou, a rozsáhlou práci o metodologii sociálního výzkumu od Stefana Nowaka,³⁸ snad poslední polskou práci, která ještě v *Sociologické knižnici* vyšla. Pak už byli polští sociologové ideologicky příliš závadní. Dále připomínám hutnou Baumanovu příručku o sociologii,³⁹ práci Antoniny Kłoskowské o masové kultuře,⁴⁰ několik knížek Jana Szczepańskiego,⁴¹ práce Jerzyho Wiatra.⁴² Přeloženy byly i další polské publikace.

J. Musil: Já mám doplněk k Michalovi a k polské sociologii. Myslím, že naším problémem bylo, že jsme neměli takové osobnosti, jako byl Ossowski, který uprostřed nejtěžších dob napsal, jak víte, knížku o třídní struktuře, v níž se docela explicitě postavil proti marxistické teorii tříd. To tady jaksi nebylo, vůbec nic takového se ta-

³⁷ Stefan Szostkiewicz 1964. *Sociologický výzkum. Procedúry a techniky*. Přeložil Ján Pašiak. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry.

³⁸ Srov. pozn. 25.

³⁹ Zygmunt Bauman 1965. *Sociologie*. Přeložil Antonín Měšťan. Praha: Orbis. Dále v 60. letech vyšly dvě Baumanovy práce v překladu J. Sedláčka: *Sociologie pro každý den*. Praha: Mladá fronta 1965; *Kariéra*. Praha: Mladá fronta 1967.

⁴⁰ Antonina Kłoskowska 1967. *Masová kultura*. Přeložil Jan Sedláček. Praha: Svoboda.

⁴¹ Jan Szczepański 1966. *Základní sociologické pojmy*. Přeložil Miroslav Disman. Praha: NPL; *týž*, 1968. *Spektrum společnosti*. Přeložil Jan Sedláček. Praha: Mladá fronta.

⁴² Jerzy Wiatr 1963. *Armáda, společnost, politika v USA*. Praha: Naše vojsko; *týž*, 1968. *Společnost. Úvod do systematické sociologie*. Přeložila Eda Sládková. Praha: SPN; *týž*, 1970. *Angažovaná sociologie*. Praha: Mladá fronta.

dy neobjevilo. Nikdo nebyl, kdo by měl tu odvahu. To vyšlo v zahraničí, Keagan Paul to vydal v té mezinárodní knihovně⁴³ a Ossowski to publikoval a ustál to.

A. Rašek: Jsem rád, že Jiří Musil začal tím, že je třeba, abychom si nějak intergeneračně rozuměli, aby nejen ti mladší, ale ono se to týká nakonec i těch starších, chápali ten dobový kontext, ve kterém se všechno odehrávalo. Už i Milan Petrušek řekl, že v takové všeobecně odsuzované organizaci nebo škole, jako byla vysoká stranická, byla vlastně založena první katedra sociologie. Já jsem tam shodou okolností koncem šedesátých let dělal kandidátskou práci na katedře profesora Jaroslava Klofáče. Ale chci se zmínit o úplně jiné instituci. Já jsem se nesetkal nebo nepotkal, abych použil výraz Oty Pavla, se sociologií v druhé polovině padesátých let na Filozofické fakultě, ale v takové organizaci, jako je armáda, a dokonce v tak obskurním časopise, jako byla *Lidová armáda*,⁴⁴ což byl teoretický a politický časopis Hlavní politické správy, a my jsme tam už počínaje rokem 1961 dělali sérii sociologických výzkumů. Například osobního volna vojáka nebo čtenářských zájmů důstojníků a podobně. A proč to bylo možné? V podstatě asi shodou dvou věcí. My jsme tam využili nebo zneužili, že se v tu dobu v Sovětském svazu dělaly při časopisech takzvané dopisovatelské výzkumy, oni tomu říkali rejsy, tedy cosi jako výjezdy. My jsme to udělali jako dopisovatelský výzkum. A potom hlavní zásluhu na tom měl, a to jsem si na něj vzpomněl, když jsem se tady podíval na Luboše Brokla, generál Prchlík, to jméno jistě znáte, protože on měl také takové vysoké čelo, jako má Luboš Brokl. V tu dobu byl náčelníkem Hlavní politické správy a víte, že to byl jeden z mála, kdo se velice tvrdě postavil proti okupaci, a jako jeden z mála si to také odseděl na Borech. A jen tak mimochodem, když tady mluvíme o jménech, tak na té práci, nebo na tom výzkumu osobního volna vojáka, ačkoliv se na tom nepodílel, udělal aspirantskou práci Karel Rychtařík. Ale nikdy prostě na tom výzkumu nepracoval.

Druhá poznámka, chtěl jsem říci, a to navazuji na Otu Sedláčka, že se velice významně rozvíjela sociologie v armádě díky Vojenské politické akademii Klementa Gottwalda, kde nejenže vyšlo plno překladů západní sociologické literatury, ale i řada významných výzkumů. Já zmíním jenom dva. *Otázky války a míru*, mimochodem to bylo také teoretické zázemí toho takzvaného Memoranda.⁴⁵ A když přišli Sověti 21. srpna, tak neobsadili jako první Generální štáb a Ministerstvo obrany, ale Vojenskou politickou akademii Klementa Gottwalda. Právě díky tomu Memorandu. Pak tam také byl realizován velice zajímavý výzkum vojenské mládeže. Už, prosím

⁴³ Stanisław Ossowski 1957. *Struktura klasowa w społecznej świadomości*. Łódź; Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich. Anglicky vyšlo jako *týž*, 1963. *Class Structure in the Social Consciousness*. London: Routledge & Keagan Paul.

⁴⁴ *Lidová armáda*, teoretický a politický časopis Hlavní politické správy Československé lidové armády. Vycházel v letech 1950–1990 (A.R.).

⁴⁵ Memorandum VPA KG *Formulovat a konstituovat československé státní zájmy v oblasti vojenskosti*. Dokument připravený v roce 1968 skupinou pod vedením podplukovníka Milana Ždímalu, který požadoval mj. omezení vojenské závislosti Československa na Sovětském svazu. Memorandum podepsalo na několik desítek signatářů (A.R.).

vás, ty pojmy. Už dřív, třeba když jsme diskutovali se Sověty o pojmu „vojenská mládež“, Sověti říkali: „Čto takové?“ Oni prostě nebyli schopni pochopit, že existuje něco takového jako vojenská mládež. Existovali jenom vojáci. Třeba kategorie občanských zaměstnanců jako mladých, to pro ně bylo naprosto nepochopitelné. A jen tak mimochodem, na základě tohoto výzkumu vznikla známá práce Jaroslava Jandy *Mládež, generace, světový názor*.⁴⁶ To jméno jistě také dobře znáte. A potěšilo nás, že vlada se k tomuto člověku už dvakrát vrátila. Bezpečnostní rada státu a vláda udělovala Cenu Jaroslava Jandy za práci a činnost v oblasti bezpečnosti a obrany této země.

Konečně poslední taková obecná poznámka, kterou bych chtěl říci, když se vracím k šedesátým letům. To si myslím, že bylo pozoruhodné, i když to bylo v jiném politickém kontextu, v jiném režimu. Ale nám to chybí. To bylo něco, co bych nazval kulturní klima. Něco, na čem se i sociologie podílela díky těm zahraničním návštěvám. V tu dobu, v šedesátých letech, když šel nějaký film, nějaká inscenace, vyšla nějaká kniha, nějaká básnická sbírka, tak si v podstatě v tom určitém okruhu, jestli si na to vzpomínáte, nikdo nemohl dovolit, aby to nenavštívil, nepřečetl a tak dále, a já si myslím, že to nám chybí. Teď nedávno na to vzpomínal například shodou okolností Krampol, který říkal, že s Jiřím Bednářem kdysi v padesátých nebo šedesátých letech dělali před plnou Lucernou program, kde parodovali třiatřicet básníků. Přičemž ta mládež, tam bylo prostě několik set mladých lidí, kteří se tím obrovsky bavili. Zkuste dneska parodovat třiatřicet českých básníků. To povědomí je dávno pryč. Já jsem se na to shodou okolností ptal Antonína Liehma, který mi řekl, že v Paříži, ovšem v té určité intelektuální vrstvě, toto kulturní klima dále existuje.

O. Sedláček: Děkuji kolegovi Raškovi. Kdybyste dovolili, ještě dvě poznámky. Rád bych doplnil Michala Illnera o jednu věc, když hovořil o literatuře. Myslím, že bychom neměli zapomenout na studie ČSAV, které vycházely v ústavu. Jedna z prvních vyšla právě od vás z oddělení metodologie, metodologická studie, na které byl podepsán Lamser. Pak vyšla řada věcí, jako *Závod a člověk*, v edici Sociologického ústavu ČSAV, myslím, že to nebyla jenom teoretická edice, ale publikovala se v ní také celá řada výzkumných úkolů, které byly realizovány.

J. Sedláček: Chtěl bych upozornit na jednu věc, která je velmi málo známá. A to na skutečnost, že Jaroslav Klofáč, který se tak zasloužil o obnovu sociologie u nás, i když s těmi omezeními, o kterých tady mluvil profesor Musil, vyvinul spolu s profesorem Tlustým úsilí o obnovu sociologie už v roce 1956. Já jsem v té době byl studentem třetího ročníku filozofie na FF UK a profesor Tlustý i profesor Klofáč mě učili. Jak starší účastníci vědí, významnou událostí roku 1956 byl dvacátý sjezd Komunistické strany Sovětského svazu. Zdálo se, ne zcela bezdůvodně, že nastane určité uvolnění. Jaroslav Klofáč v roce 1956 zorganizoval takovou menší skupinu studentů Filozofické fakulty a nechal si schválit spolu s Vojtěchem Tlustým možnost výzku-

⁴⁶ Jaroslav Janda 1967. *Mládež, generace, světový názor*. Praha: Naše vojsko.

mu. Měl to být výzkum inteligence, na kterém by se podíleli právě studenti. Byla vytipována tři pracoviště, soud, škola a úřad, kde měl být proveden výzkum na základě dotazníku. Měl to být výzkum, který by potom vedl k určitým mnohem konkrétnějším závěrům o vrstvě inteligence, než co se do té doby o tak zvané socialistické inteligenci říkalo. Na podzim v roce 1956 ovšem nastala pod vlivem událostí v Polsku a posléze v Maďarsku už úplně jiná situace. Takže výzkum byl zakázán, ale Jaroslav Klofáč zůstal věrný tomu, že tato skupina studentů bude ve své sociologické orientaci dále pokračovat a že absoluuje určitou část výuky také ze sociologie. Jenom pro zajímavost uvádím, že ve školním roce 1956–1957 to byla výběrová přednáška *Sociologické metody a techniky*, výběrový seminář *Sociologický výzkum* a ve školním roce 1957–1958 výběrová přednáška *Problematika moderní sociologie* a zase seminář sociálního výzkumu. Důležité bylo, že ta naše skupina si tehdy určitým způsobem dosti už sociologizujícím na rozdíl od historického materialismu volila diplomová témata a řada diplomových prací zde vznikla už se zaměřením na sociologickou problematiku. Myslím také, že knížka Jaroslava Klofáče a Vojtěcha Tlustého, která se jmenovala *Současná empirická sociologie* a vyšla v roce 1959, byla už také určitým výsledkem přípravy, kterou oba dělali, pokud šlo o tyto přednášky.

A druhou, velmi stručnou poznámku bych chtěl učinit k tomu, co se týkalo výuky sociologie na Filosofické fakultě UK do roku 1970. Činím tak proto, že jsem na té katedře byl a je trošku asi pro mnohé zarážející, že jsem všechno na té katedře po celou dobu její existence přežil se všemi změnami v názvu, vedoucích a prostě tím vším, co se odehrávalo. To by ovšem byla jiná věc. O této věci hovořit je spíše moje osobní záležitost, ale kdyby to někoho zajímalo, tak mu rád svoje zkušenosti sdělím. Ale chci říci toto. Samozřejmě souhlasím s profesorem Musilem, že ta výuka, pochopitelně, v 60. letech musela mít řadu nedostatků. Ty nedostatky plynuly hlavně z toho, že opravdu nebylo možné o všem hovořit takovým způsobem, jak by se o tom hovořilo v jiných politických podmínkách. Na druhé straně, a to zase říkám zcela upřímně, většina těch lidí, kteří tehdy do sociologie vstupovali, to nebyli marxisté takového druhu, že by to jenom o sobě prohlašovali. Velká většina těch lidí, to byli v této době přesvědčení marxisté. To byli lidé, kteří se domnívali, že v rámci toho, jak se tehdy říkalo, tvůrčího marxismu nebo marxismu jako otevřeného systému lze dospět k velmi podstatným poznatkům. Často se domnívali, že větším, než je toho schopna tak zvaná západní buržoazní sociologie. Já si myslím, že ta výuka měla smysl. A že měla smysl zejména do té doby, dokud na katedře vyučovali a byli takoví lidé, jako byl Eduard Urbánek, jako byl Miloslav Petrušek, jako byla Jiřina Šiklová a Jitka Havlová a další. Myslím, že určitá zásluha byla v tom, že ti naši absolventi, kteří v té době studovali, by se patrně nikdy sociologii nemohli věnovat tak soustavně, jak se jí věnovali, a že mnozí z nich jsou dnes významnými představiteli české sociologie a někteří z nich se dokonce osvědčili i v zahraničí. Ale já chci zůstat jenom u období do roku 1970, kdy z katedry nemuseli někteří učitelé ještě odejít. Je pravda, že na konci tohoto období už musela odejít Jiřina Šiklová, emigroval Bedřich Baumann, odešel Jaroslav Kapr. Ale určitý, myslím si, že docela dobrý a schopný, kolektiv se tam udržel i potom. Ten základní zlom nastal roku 1979, kdy odešli Miloslav Petrušek a Jitka Havlová. A určitá krizová situace ve výuce byla v do-

bě, kdy například Miloslav Petrušek a Eduard Urbánek nesměli učit. To bylo těsně po roce 1970.⁴⁷ Děkuji vám za pozornost.

J. Musil: Já chci silně podpořit ty poznámky o Klofáčovi. Myslím si, že bychom měli připomenout, že zorganizoval to, že v německém slovníku sociologů⁴⁸ vyšel soubor českých hesel. Objevila se tam česká jména a on je, myslím, za tím. Druhá věc je, že on to byl pravděpodobně, kdo na té Vysoké škole stranické – pod lampou bývá tma – umožnil publikovat například texty z urbánní sociologie, kde byl Weber, Park, Burgess, McKenzie, prostě všichni tito autoři, a to bylo dost před rokem 1968.⁴⁹ Závěr je tento: myslím si, že by se měla u nás opatrněji formulovat teze, že obor byl úplně a kompletně zlikvidován. Myslím, že bylo tak pět, osm let, kdy to skutečně bylo téměř mrtvé. Řekněme od roku 1950 do roku 1956 nebo 1955. Od tohoto okamžiku jakési spodní proudy začaly pracovat a ono to fungovalo. Samozřejmě ne jako v Polsku, kde v Poznani se udržel i časopis *Ruch prawniczy i socjologiczny*.⁵⁰ To se nám nezdařilo, ale kdyby bylo výsledkem tohoto setkání konstatování, že kromě oněch pěti let vlastně jakési spodní proudy, jistá kontinuita byla zachována ...

L. Brokl: Já bych navázal. Mám tři poznámky. První. Jak správně řekl Jiří Musil, nesmíme paušalizovat. Stranou hlavní pozornosti, na jiných fakultách, se možná učilo svobodněji. Náš učitel na Filozofické fakultě Karlovy univerzity prof. Vojtěch Tlustý si nás (Jaroslava Kapra, Zdeňka Šafáře a mne) v roce 1961 vybral jako asistenty na katedru na Fakultě všeobecného lékařství, kam odešel a kde založil katedru sociologie medicíny, myslím v roce 1964. Katedra měla přísun i bohatou fotodokumentaci západní literatury, čtečky i svého fotografa s fotokomorou. Stoly zasedačky byly stále plné knih z mezinárodní výpůjční služby, plno filmů s přefotografovanými knihami, kupy papírů a stříhaných a slepovaných rukopisů. Hektické tvůrčí prostředí. Prof. Tlustý s prof. Klofáčem psali tři díly *Soudobé sociologie*⁵¹ a kdo z asistentů chtěl, bral jim rukopisy z rukou a učil to naprosto svobodně. Oni psali a neučili, my asistenti učili přes dvacet hodin týdně „buržoazní sociologii“, naprosto svobodně, bez ideologické kritiky.

Za druhé. Já mám v živé paměti vystoupení Jindřicha Filipce v zasedačce So-

⁴⁷ V letech 1970–1971 (J.S.).

⁴⁸ Wilhelm Bernsdorf, Horst Knospe (eds.) 1984. *Internationales Soziologenlexikon, Band 2. 2., neu bearbeitete Auflage*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.

⁴⁹ *Příspěvky k sociologii města a bydlení* 1966. Praha: Vysoká škola politická ústředního výboru KSČ.

⁵⁰ Celým názvem *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. Polský společenskovědní časopis vydávaný od roku 1921 Univerzitou Adama Mickiewicze v Poznani, který počínaje rokem 1925 zahrnuje sociologickou sekci.

⁵¹ Třetí díl vyšel, ale šel okamžitě do stoupy podobně jako později (1969) *Československá společnost* Pavla Machonina (L.B.).

ciologického ústavu⁵² v roce 1970, jeho mrtvolnou atmosféru a informaci o zrušení Sociologického ústavu. Tím chci polemizovat se stereotypem o sloučení Sociologického ústavu s ústavem filozofickým. Sociologický ústav byl zrušen z ideologických důvodů, protože propadl „buržoazní pavědě“, jeho majetek a asi i budova v Jilské ulici byly převedeny na Filozofický ústav, který tehdy sídlil Na příkopě v 1. patře, naproti Slovanskému domu, nad tehdejší kinem Sevastopol. Doporučuji jít do archivu, do bývalého archivu ÚV KSČ, archiv Akademie je zřejmě vytopen. Sociologický ústav byl zrušen, pracovníci dostali výpověď a část jich převzal Radovan Richta do Filozofického ústavu do sekce sociologie, která vznikla a již vedl nový pracovník František Charvát.

Za třetí. Jiří Musil se toho dotkl, já to trochu rozvedu. My jsme tu uvažovali o sociologii hodně institucionálně, méně o reálné produkci těch let a o jejích aktérech, o nás. Sociologie se v 60. a dalších letech dělala sice různě, ale neplatí obecně, že byla ideologická, nekvalifikovaná, služebná⁵³ atd. Několik nepublikovaných výzkumů svých kolegů stále archivuji (velký demoskopický výzkum Šmejcův, Hudečkův a dalších, můj o politických hodnotách z května 1968⁵⁴ a další materiály). Bylo na to jen pár měsíců a všechna ta mimořádně usilovná práce, kterou lidé dělali, se nestačila dostat na veřejnost. Vždyť to potkalo i Machoninovu *Československou společnost*, i poslední díl knihy Klofáče a Tlustého. Když se dnes přemýšlí o minulosti naší sociologie, musí se uvážit zejména efemérnost té mimořádné svobody, do níž se měla svými dlouhými termíny vejít vědecká práce. Bylo tam množství práce, lidí, kteří se kvalifikovali ještě před komunistickou érou, i množství produkce, zejména interní. A zhodnocení je třeba ponechat na dobu, kdy se tím někdo začne zabývat seriózně a soustavně. Ale materiály mizí, doba nepřeje archiváliím.

Když ohrnujeme nos nad vědeckým komunismem šedesátých let a druhé poloviny let padesátých, nad tím, že jsme byli první před Sovětským svazem, který takovou zhůvěřilost zaváděl, jsme naprosto ahistoričtí. Tehdy dominoval historický materialismus, podřadnější než zaváděná ‚zhůvěřilost‘, a to byla ta politicky žádoucí disciplína ze SSSR. Když někdo řekl „vědecký komunismus“, tak tehdy vlastně říkal, že je asi také nějaký nevědecký. To už byl první krok k herezi. To, co koncem 50. let přemýšlivě rozvíjeli Pavel Machonin a Miloš Kaláb, bylo naprosto odlišné od ideologické stupidity stejného jména, která se pěstovala v 70. a 80. letech.

⁵² Zasedací místnost se nacházela v přízemí budovy v Jilské 1, přesněji v prostorách, v nichž k datu vydání tohoto čísla sídlí nově zřízená Knihovna Sociologického ústavu AV ČR (L.B.).

⁵³ Sociologie (empirická) je ostatně konformní vždy, pokud realita není v příkrém rozporu s jejím oficiálním obrazem (L.B.).

⁵⁴ Výzkum *Politické hodnoty a postoje české a slovenské populace v květnu 1968*, N = 3500, realizovaný na základě projektu Lubomíra Brokla tazatelskou sítí Ústavu pro výzkum veřejného mínění ČSAV pro mezioborový výzkumný tým při Ústavu státu a práva ČSAV pro reformu politického systému ČSSR (tzv. Mlynářův tým), třicet let ztracený, nalezený a zpracovaný v roce 1998 (L.B.). – Srov. Brokl, L., Seidlová, A., Bečvář, J., Rakušanová, P. 1999. *Postoje československých občanů k demokracii v roce 1968*. Edice Pracovní texty WP 99:8. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

I. Možný: Poznámku k tomu vědeckému komunismu. Polemika v té době byla postavená zcela jednoznačně, ačkoliv byla překrytá dobovou rétorikou. Na jedné straně stáli ti, kteří říkali: máme tu historický materialismus, jak nás učí Marx a Engels, a když budeme vyprávět o společnosti, tak budeme vyprávět, že byla doba prvobytně pospolná, pak přišel feudalismus, potom kapitalismus a pak se to dál... Pardon, už to zapomínám. A pak tady byli druzí a ti říkali: no dobře, ale kromě toho bychom se měli trošičku dívat na to, co tady je, a to kryli tím výrazem, že ten komunismus budeme vědecky zkoumat. Ale skrytá polemika pod těmito dvěma názvy byla jednoduchá. Vědecký komunismus byl prvním krokem k tomu, co vedlo k pádu starého režimu. Byl prvním krokem k tomu, aby se připustila skutečnost. Protože původní diskurs prostě udělal jakýsi konstrukt bez ohledu na skutečnost a vůbec mu nevadilo, že je nějaký skutečný svět. To bral mimo hru. A teď ten vědecký komunismus byl jakýmsi prvním, deformovaným, jistě šíleným, ale přece jenom prvním krokem, který říkal, ale vezměme v úvahu, že kromě té rétoriky tu snad něco je. Takže toto je třeba vidět nad tím bojem.

M. Petrusek: Já mám technickou, tedy faktografickou poznámku. Mám před sebou dopis, který je datovaný 12. května tohoto roku a končí: „a je samozřejmě pouze pro tvé oči“. Já si ale z něho dovolím ocitovat větu, která je od autority, která o vědeckém komunismu nepochybně věděla nejvíc. Tam je napsáno toto: „I k vědeckému komunismu bys mohl být možná milosrdnější, jako já ve svém textu, kde ironizuji. Víš, jakou odvalu vyžadovala deklarace, že jediný pramen moudra nejsou dějiny VKS(b). O to šlo tehdy totiž. A že by měly být nahrazeny teoretickou disciplínou zobecňující i jiné než ruské sociálně-politické zkušenosti. A nejednoduché bylo již v raném stadiu prohlásit, že nejen z historického materialismu, ale také z konkrétněji sociálně-politické teorie by se měla vydělit sociologie. A že všichni naši nemarxistističtí kolegové byli velmi rádi, že jejich aktivity se konec konců konaly pod ideou formálně v Akademii věd aspoň uznané disciplíny sociologie a vědecký komunismus. A že četné tak zvané revizionistické myšlenky, a možná právě ty nejnebezpečnější, byly formulovány na půdě vědeckého komunismu.“ Já to uvádím jako jiné vidění, které samozřejmě akcentuje ten pozitivní moment, ale myslím si, že je přesné. Já si totiž pamatuji, protože mě zas tehdy v Brně učil Jaroslav Šabata, který vědecký komunismus také zakládal, že on ho také zakládal jako teoretickou doktrínu, která měla stát mezi dějinami VKS(b) jako čistým stalinismem a historickým materialismem jako čistou spekulativní doktrínou. Takže skutečně ten historický přístup je naprosto nutný. Děkuji.

I. Možný: Ovšem to vidění nám zkresluje další vývoj, poněvadž v okamžiku, kdy už se bralo za samozřejmé, že vědecký komunismus asi ano nebo že nejenom toto klasické sovětské schéma, a kdy už jsme připustili skutečnost, bychom samozřejmě měli metodologicky sáhnout po dávno vypracovaném způsobu, jak se s tou sociální skutečností vypořádat, a začala by diskuse vědecký komunismus kontra sociologie. Ale oni to napřed porazili (*stoupenci vědeckého komunismu historický materialismus* –

pozn. red.), ale pak se samozřejmě zastavili, dál už nemohli, a pak přišel ten další krok a tam zase působili retardačně a tak dál.

F. Koudelka: Hlas z provincie. Já bych měl několik málo poznámek. Prvně k tomu, co říkal kolega Rašek. V armádě se skutečně mnohé dělo. Já osobně jsem například v roce 1956 u bombardovací divize v Přerově dělal výzkum mezi branci. A nebyl špatný, byla to řada podkladů nejen u nás, ale i jinde (např. výzkumy, které organizoval Rychtařík). To je první poznámka.

Druhá. Olomouc.⁵⁵ Padla tady zmínka, že v Olomouci i jinde byla specifická situace a tak dále. Olomouc je spjata do jisté míry se jménem J. L. Fischer. Ale přesně podle přísloví, že doma není nikdo prorokem, profesor Fischer neměl ani v dobách oteplování v Olomouci nějaké zvláštní možnosti uplatnění se. Když jsem odešel do zálohy – byl jsem Čepičkův důstojník –, hledal jsem místo a našel jsem ho na pedagogickém institutu, který byl potom spolu se zlínským, tedy gottwaldovským pedagogickým institutem vtělen do Univerzity Palackého jako Pedagogická fakulta, a profesor Fischer, ten dost chodil kolem Univerzity. Ale Univerzita, vedení Univerzity pro něj naprosto nemělo pochopení a nějaké tendence v sociologii tam nehrály roli. Začali jsme to my na Pedagogické fakultě, skupina, jména možná znáte. Čihovský, zemřelí Schneider a Vojnar, inženýrka Typovská a moje maličkost. My jsme založili už v roce 1964 Kabinet sociologie mládeže. A děkan Pedagogické fakulty měl eminentní snahu tento Kabinet proměnit v katedru sociologie. Leč narážel na naprosté nepochopení u vedení Univerzity. Takže my jsme pracovali dále jako Kabinet a byli jsme na Univerzitě prakticky jediná taková sociologická nebo, jestli chcete, kvazisociologická instituce, která jednak čerpala moudrosti především v Praze a v Brně, nebo z literatury, a jednak se snažila ty moudrosti dál předávat. Bylo zajímavé, že ty moudrosti byly předávány především učitelům. Tak se nám podařilo už v šedesátém pátém zavést kurz sociologie pro učitele. Také na Přírodovědecké fakultě, na Lékařské fakultě, kde tedy samozřejmě učitelé nebyli. A současně jsme organizovali řadu nejrůznějších akcí. Jsou tady také někteří účastníci olomouckých seminářů o vysokoškolském studentu, bylo jich pět za sebou. Ze čtyř vyšel sborník, ten pátý už bohužel ne, docent, později profesor Lón tomu zabránil. Až teprve v šedesátém osmém roce se nám podařilo prosadit katedru sociologie, která ovšem oproti katedrám v Brně a v Praze měla tu specifiku, že nevychovávala sociology, nýbrž přednášela různým směrům, které na těch jednotlivých fakultách byly. A jistou tragikomedií je, že Filozofická fakulta, kam by tato katedra patrně nejlépe patřila, se k té katedře a vůbec k sociologii stavěla dosti skepticky.

My jsme měli řadu aktivit. Mezinárodní výzkum volného času.⁵⁶ Začali jsme pracovat s filmem a dělali jsme řadu dalších věcí, kterými vás nebudu zdržovat. Ta

⁵⁵ Srov. také příspěvek Ferdinanda Koudelky „Česká sociologie na Palackého univerzitě v Olomouci v letech 1962–1970“ v tomto čísle SČ, s. 623–630.

⁵⁶ Výzkumný projekt, jehož autorem byl prof. Sándor Szalai, byl v roce 1964 přijat Evropským střediskem pro koordinaci výzkumu a dokumentace v oblasti společenských věd. Pů-

katedra, byť nebyla na Filozofické fakultě, měla řadu úspěchů, měla jméno, měla i mezinárodní jméno. Až potom v roce 1969 na podzim byla rozeznána a to už je zase kapitola další.

M. Čakrt: Dobrý den. U telefonu Michal Čakrt. Nevím, jestli to patří před přestávku, nebo za přestávku, ale myslím, že to přece jenom maličko souvisí s akademickou půdou. Vůbec tady nebyla zmíněna obrovská úloha, kterou sehrála v tom předlistopadovém životě sociologů Sociologická společnost. To bylo přece úžasné společenství lidí, kteří ohromně pracovali. Žilo snad úplně samospádem, já nikdy nevěděl, kdo je její předseda. A dvě krátké poznámky. Za prvé jsme se tam mnozí hrozně moc naučili, ať to byla sekce, v níž jsem byl neaktivnější, to byla sekce metod a technik, kde jsme měli legendární Kapitoly z metod a technik sociologického výzkumu. O tom by asi nejvíc řekl Jan Řehák, který tu bohužel není. Nebo sekce sociologie města kolem Jiřího Musila. Potkalo se tam a propojilo ohromné množství lidí.

A druhá poznámka. Mám takový dojem, že to bylo velmi zajímavé společenství v tom, jak málo fízlů jsme tam mezi sebou měli. Těch pár jsme všichni znali a za to, co se tam odehrálo a o čem se tam mluvilo relativně velmi volně, téměř nikdo nebyl nikdy postižen. A pokud ano, tak si to zasloužil, protože nevěděl, před kým si má dát pozor na pusu. Vzpomínám si právě na úplně poslední předlistopadové zasedání, kdy jsme byli v Alšovicích, no a Petrusek si určitě vzpomene, jak, myslím, Soňa Szomolányiová přijela z Moskvy a prostě už jsme cítili, že jsme v jiném světě. Že to opravdu už musí prasknout. Také to asi do čtrnácti dnů prasklo. Nejdřív v Berlíně a potom naštěstí i u nás. Takže to je pro mě takové nezapomenutelné společenství a zážitek. Vlastně taková struktura občanské společnosti, kterou nikdo moc neřídil a žila vlastním životem a samospádem. Budu rád, pokud se někteří lidé, kteří si na to pamatují a vzpomínají na to dobře jako já, ještě k tomu vysloví.

M. Petrusek: Já tě jenom fakticky opravím, protože to je opravdu věc zábavná. Z Moskvy jsem se tehdy vrátil já. A Szomolányiová se vrátila z Dánska a konalo se

vodně zamýšlených 17 zemí nebylo možno zabezpečit, proto průzkum proběhl v 11 zemích Evropy a Ameriky. V Československu bylo pro koordinaci tohoto úkolu určeno české Evropské středisko pro výzkum volného času, vedené prof. Ing. Bedřichem Weinerem. Pro výzkum byl vybrán olomoucký okres, a to ze dvou důvodů: předně – svými tehdejšími parametry byl víceméně reprezentativní pro okresy Československé republiky – a dále proto, že se v Olomouci nacházelo pracoviště, které bylo schopné tento průzkum provést. Sběr dat se uskutečnil v roce 1965 a skládal se z časového snímku a řízeného rozhovoru. Bylo šetřeno 2000 osob, vzorek byl vybrán z voličských seznamů z Olomouce a 18 přilehlých obcí. Průzkumu se v roli anketiérů účastnilo 480 studentů ze všech ročníků Pedagogické fakulty UP a dále na jeho přípravě, kódování, vyhodnocování atd. pracovalo 28 studentů studentského vědeckého kroužku katedry sociologie Pedagogické fakulty a 5 studentů ze Strojní fakulty ČVUT Praha. K výzkumu vyšla studie: Koudelka, F., Cihovský, J., Schneider, M. 1968. „K časovému rozpočtu obyvatelstva Olomouce“. Pp. 3–74 in *Sborník prací pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci*. Praha: SPN. Z tohoto průzkumu také Československý státní film (režisér Tuček) natočil šot, který byl promítán v rámci Československého filmového týdeníku (F.K.).

to 16. listopadu 1989 v Moravském Krumlově. A tehdy jsme řešili s Bútorou a jinými problém, kdy to proboha už u nás praskne. A bylo to 16. listopadu 1989.

L. Kotačka: Poznámka ke kontaktům s cizinou. Není pochyb, že důležitým nástrojem rozvoje domácí sociologie jsou stáže v cizině. I v tomto ohledu se fáze 1965–1969 zřejmě výrazně odlišuje od následného období 1969–1989, kdy těchto stáží a jiných druhů kontaktu – účasti na zahraničních konferencích a pobytů na zahraničních institucích, návštěv cizích sociologů u nás a našich venku – výrazně ubylo. Někjaké kontakty však byly i po devětašedesátém; napadají mě například čilé kontakty týmu docentky Filipcové s určitou větví francouzské sociologie – volný čas, životní způsob (Dumazedier aj.). I když účast na těchto kontaktech podléhala nepochybně selekci s uplatněním kritéria ideologické bezúhonnosti, resp. stranické příslušnosti, nemuselo tomu tak být vždy, ve všech případech. Tyto mezinárodní kontakty by bylo žádoucí podrobněji personálně a věcně zdokumentovat a objektivně posoudit co do jejich naplně a přínosu.

Z vlastní zkušenosti mohu uvést, že například v sociologickém kabinetu Výzkumného ústavu výstavby a architektury bylo možno po jistou dobu pokračovat v dělných kontaktech se sociologickou fakultou Technické univerzity v Karlsruhe, s komisí pro sociologii bydlení při Mezinárodní radě pro bydlení (CIB), Mezinárodní komisí pro bydlení při OSN a jinými institucemi. Ke kontaktům docházelo sice většinou na domácí půdě – pozváním zahraničních kolegů k účasti na konferenci pořádané kabinetem (jako byla například mezinárodní konference o sociologii komunity v Brně počátkem 70. let), občas však byl povolen i pracovní zájezd do západní ciziny, jindy zas nepovolen; intenzita těchto kontaktů v průběhu 70. a 80. let kolísala v závislosti na momentální intenzitě politického dozoru a přísnosti povolovacího řízení, jehož síti se občas dařilo projít i bez morální úhony.

M. Illner: K těm mezinárodním kontaktům. Vracím se ještě k Sociologickému ústavu ČSAV, totiž k tomu prvnímu z let 1965–1970. Chci se zmínit o mezinárodní letní škole aplikací matematiky v sociálních vědách, kterou tu pořádalo UNESCO s pomocí Sociologického ústavu ČSAV, konkrétně s pomocí Václava Lamsera a jeho oddělení. Nemýlím-li se, bylo to v roce 1967. Letní škola byla dvou- nebo třítydenní, odehrávala se v Prachovských skalách a řídil ji Paul Lazarsfeld, který tam byl po celou dobu přítomný. Kromě něho tam přednášely další zahraniční osobnosti, jako třeba americký ekonom William Baumol a jiní. Frekventanti byli ze všech možných zemí, včetně Československa. Bylo to jedno z oken, která se nám tehdy otevírala do světa.

A pokud jde o mezinárodní výzkumy, připomínám, že v letech 1968–1969 Sociologický ústav ČSAV organizoval československou část mezinárodního výzkumu *Opinion makers*,⁵⁷ *de facto* šetření tehdejších elit. Sledovaly se elity v sektoru politic-

⁵⁷ Projekt *Opinion makers* organizovala Kolumbijská univerzita v New Yorku, její Bureau of Applied Social Research vedené v té době Allenem Bartonem. Koordinátory výzkumu byli Bogdan Denić a Charles Kadushin. Které další země se projektu účastnily, si už nevzpomínám (M. I.).

kém, ekonomickém, kulturním a snad ještě dalším. Vycházelo se z pozičního výběru, na který navazoval výběr metodou sněhové koule, a šetřilo se, nemýlím-li se, několik stovek představitelů tehdejšího establishmentu. Po srpnu 1968 se ze shromážděných dat stal citlivý materiál, který mohl různé lidi ohrozit. Děrné štítky s daty a dokumentací jsem na podzim 1969 odvezl na studijní pobyt do Spojených států, kde jsem je zpracovával. Nic z toho jsem ale zpátky do Prahy v roce 1970 nepřivezl, bál jsem se zneužití, vše zůstalo uloženo na Kolumbijské univerzitě v New Yorku. Po roce 1989 se tenhle materiál už nepodařilo získat zpět. Publikováno z toho také nebylo, pokud vím, nic. Škoda, byl by to asi zajímavý historický dokument.

J. Musil: Chci připomenout zahraniční konference u nás v druhé polovině šedesátých let: Mariánské Lázně, Hrubou Skálu a tak dále.⁵⁸ Velice mnoho. To nesmí zapadnout.

15 minutová přestávka

O. Sedláček: Budeme pokračovat v našem jednání. Prosil bych vás, abyste opět zaujali svá místa a já jsem mohl požádat kolegu Martina Potůčka, aby svým úvodním slovem zahájil třetí část našeho kulatého stolu. A to blok věnovaný sociologii po roce 1969 mimo akademické instituce, i když si myslím, že mnozí z vás se znovu vrátíte k některým problémům souvisejícím se sociologií po roce 1969 i na akademické a pedagogické půdě.

M. Potůček: Já bych v první řadě strašně rád poděkoval redakci *Sociologického časopisu*, poněvadž, teď, když jsem přišel mezi nás, se mne zmocnil vtíravý pocit *dejà vu* – mnohé vaše tváře jsem neměl příležitost vidět léta. Takže když už pro nic jiného, tak proto si myslím, že ten nápad byl výborný a že to stálo za to. Jinak jsem skutečně dostal nelehké zadání. Poněvadž až do přestávky jsem si myslel, že bych měl uvést diskusi k osudu sociologie a sociologů mimo akademickou půdu. A mimo půdu vysokých škol. A teď se dovídám, že vlastně je mým zadáním to zkombinovat s úvahami o osudech sociologie po roce 1968. Možná, že to budete považovat za úskok, a možná, že budete mít pravdu, ale já se pokusím z toho vybědnout tím, že se přes úvahy o situaci mimo akademickou půdu pokusím dospět až k určení obecnějších determinant situace celé sociologické obce. Když jsem se na toto setkání malinko, skutečně malinko připravoval, tak jsem totiž zjistil, že ony ty osudy se možná až tak moc neliší. Že samozřejmě lidské i profesní situace byly rozdílné. Ale že některé danosti ovlivňovaly celou sociologickou komunitu stejně. I když asi s různou silou.

Rád bych hned na začátku upozornil na několik parametrů té situace a samozřejmě říkám hned, že moje výpověď bude omezená, poněvadž jsem byl svým způ-

⁵⁸ V Mariánských Lázních se 1.–6. dubna 1968 konala mezinárodní konference „Člověk a společnost ve vědeckotechnické revoluci“ (srov. zprávu v SČ 4 (5): 611–614; podepsáno -OK-).

sobem ve velmi šťastné situaci. Vrátil jsem se z vojny v roce 1975. Můj aktivní profesionální život v normalizaci tudíž čítá čtrnáct let a po celou tu dobu jsem byl na pracovištích, která byla mimořádně, řekl bych, živá v tom smyslu, že tam byl jakýsi prostor pro smysluplnou práci, pro diskuse, pro výměnu názorů, pro kultivaci. Takže jaká byla obecně ta situace? O tom hezky vypovídá Mirek Purkrábek ve svém sdělení o tom, jak v té době žil a přežíval.⁵⁹ Persekuce sociologie, tak jak ji vnímáme, jako vlastně svobodného bádání a uvažování o společnosti, jak uvádí, byla mnohostranná. A v zásadě velmi účinná. A týkala se za prvé kádrových opatření. To, že jsme se nacházeli na mimoakademické a mimovysokoškolské půdě, bylo dáno mimo jiné restriktivními regulacemi. Já sám si vzpomínám, že jsem se někdy v roce 1975 snad jedinkrát pokusil o to, dostat se na Akademii věd v nějakém konkursu, a poté, když to nedopadlo, jsem se už dále nepokoušel. Byl jsem však zklamán a nevěřil jsem tenkrát těm, kteří mi říkali, že to je vlastně štěstí. Když si to tak znovu vybavuji, tak to štěstí bylo, neboť jsem tak měl daleko více prostoru pro svobodnou tvorbu – a dokonce i nějaký prostor pro publikování výsledků své práce. Byť především v interních sbornících, a pokud v periodících, tak typu *Teorie a praxe tělesné výchovy*.

Dále ideologická tabu v sociologické práci. Už se tady někdo před přestávkou zmiňoval, že to vedlo část kolegů k tomu, že se uchýlovali do hájemství, kde nebezpečí obvinění z ideologické diverze bylo menší. Především do oblasti metodologie. A vlastně paradoxně v té době se možná metodologie pěstovala intenzivněji a více, než se pěstuje dnes. Možná, že i to by stálo za zamyšlení.

Dále redukce nebo velké zúžení toho, co bylo interpretováno jako sociologie. Jednak do oblasti empirických sociologických výzkumů. Je zřejmé, z jakých důvodů. A jednak na druhé straně do oblasti jakýchsi velikých teorií, které zase málokdy měly nějaký svůj empirický korelát. Opakovaně se stávalo, že sociologie jako taková byla skutečně implicitně a někdy také explicitě označena za disciplínu nežádoucí a sociologické výzkumy byly prostě zakázány.

O institucionální základně netřeba hovořit. Víme všichni, že osud disciplíny byl předurčen tím, že byla považována za politicky nebezpečnou, a v tomto smyslu stranická kontrola velmi tvrdě dopadala na instituce, které přežily šoky počátku normalizace. Samozřejmě bariéry byly i v publikační oblasti. O tom, myslím, píše velmi hezky Milan Petrušek v některé, už si nevzpomínám ve které, ze svých reflexí o rituálech, které bylo potřeba často splnit, aby vůbec mohlo něco vyjít. Tady bych zase učinil poznámku, že mimoakademická sféra rozhodně měla ještě menší naději než sféra oficiální, to znamená akademická a vysokoškolská, na publikace v oficiálních odborných periodících. A řešilo se to tím způsobem, že ty publikace, které jsou samozřejmě potřeba pro to, aby vůbec disciplína přežívala, se kanalizovaly do

⁵⁹ Miroslav Purkrábek 1995. „Normalizace ve společenských vědách – můj život v normalizaci“. Pp. 36–40 in Martin Potůček (ed.). *Normalizace ve společenských vědách, můj život v normalizaci*. Praha: ISS FSV UK. Příspěvky M. Purkrábka a A. Raška obsažené v tomto sborníku byly předem rozeslány účastníkům kulatého stolu společně s dalšími materiály.

sborníků nejružnějšího charakteru. Do takové té šedé zóny a řekl bych, že zejména v osmdesátých letech ta aktivita byla docela pozoruhodná, takových těch různých sborníkových řad byla celá řada. Já bych tady zmínil jeden příklad za mnohé, a to jsou sborníky Iva Možného o socialistickém životním způsobu jako životní realitě. To byl ten každé dva roky se konající seminář,⁶⁰ který přes svůj oficiální název byl vlastně velmi odvážným pokusem o identifikaci reálných problémů společnosti.

Úplně specifická je tematika, do jaké míry byly sociologické poznatky uplatňovány v řídicí praxi. Samozřejmě víme, že řídicí praxe sama o sobě byla deformována politickým systémem. Na druhou stranu tady byl jakýsi vnitřní rozpor systému jako takového, poněvadž on se vlastně formálně hlásil k uplatnění vědy v řízení společnosti. To byla součást oficiální doktríny a to vytvářelo jakýsi prostor pro uplatnění sociologických poznatků v praxi. Samozřejmě, především v provozní rovině. To také znamenalo, že v té době se docela dařilo podnikové sociologii. O tom by třeba něco mohl říci Tonda Rašek. Svým způsobem se dařilo sociologii i na alespoň některých resortních výzkumných ústavech, které sice byly do značné míry služkou příslušných ministerstev, ale na druhé straně kontrola nebyla tak tuhá a byl tam otevřený prostor pro docela rozumnou práci i v aplikaci do rozhodování a řízení. O tom by zase ledacos mohl říci Mirek Purkrábek. Samozřejmě, že tam byly velice zřetelné limity, ale je také pravda, že tkanivo té deky, zpod níž nebylo možno uniknout, postupně řídlo, že velmi často to bylo tak, že nebylo řečeno zcela přesně, kam už nelze. Takže někteří odvážnější na to reagovali průzkumem bojem. A všichni – tedy všichni ne, ti dříve narození – si vzpomínáme na osmdesátá léta, kdy se postupně ten terén a ten prostor skutečně postupně rozšiřoval.

Dalším omezením byla dostupnost informací. Víme dobře, že třeba produkce Rychtaříkova⁶¹ ústavu byla definována jako tajná. Jako neveřejná. Rychtaříkův ústav, byť formálně spadl pod Statistický úřad, byl fakticky řízen přímo ÚV KSČ a ty výzkumy nebyly zveřejňovány, byly k dispozici jen velmi úzkému vybranému okruhu pracovníků, především aparátčků. To byl další významný limit sociologické práce.

Pominu limity, se kterými se svým způsobem potýkáme dodnes, ale které nebyly nevýznamné, a to byla omezení zdrojová. Omezení, která se týkala kancelářů, peněz na mzdy, peněz na výzkumy a všeho toho, co je nezbytné pro dobrý výkon profese.

Ještě se zmíním o výrazných omezeních v možnostech pracovních a osobních kontaktů české sociologické komunity s mezinárodní sociologickou komunitou ve srovnání s komunitou slovenskou, neřkuli polskou či maďarskou. To bylo obrovské omezení, které se samozřejmě svým způsobem dalo překonávat, ale ne vždy, a pokud ano, tak to vyžadovalo mimořádné úsilí.

Ta doba nás svým způsobem sváděla dohromady. Vedla k vytváření určitých nik, a to nik v podobě přátelských vztahů, v podobě malých pracovních týmů, ale do-

⁶⁰ Srov. pozn. 20.

⁶¹ Tj. Ústavu pro výzkum veřejného mínění (ÚVVM) při Federálním statistickém úřadu. Srov. příspěvek Jiřiny Šiklové „Nelegální výzkum veřejného mínění v období normalizace“ v tomto čísle SČ, s. 673–679.

konce i v podobě času disponibilního pro promýšlení věcí, kterého se, zdá se mi, po listopadu 1989 nebo i v tuto chvíli krutě nedostává. Tím, že sociologie byla těmi mnoha způsoby a mechanismy vytěsněna mimo reálný život, měla paradoxně možnost se více dívat sama na sebe a svým způsobem to byla i životní strategie některých z nás, jak tady sedíme – v naději, že snad nakonec musí přijít doba, která si od nás vyžádá skutečně plný a profesionální výkon, a že bude přát připraveným. Tím, že tam nebyl ten bezprostřední tlak produkovat, produkovat, který teď cítíme na školách i na výzkumných institucích, se u lidí se zájmem o obor vytvářel prostor pro odbornou sebekultivaci. Bavili jsme se více o knížkách, než se o nich dokážeme bavit teď, vedli jsme diskuse, které neměly zřejmý cíl, ale při tom vedly k tomu, co bych skutečně nazval jakousi dílem vědomou a dílem podvědomou sebekultivací. A vím určitě, že alespoň u několika lidí z té mimoakademické a mimovysokoškolské sféry tam byl velmi silný moment životní a profesní strategie – například u Milana Petruska. Připravme se na to, až přijde doba a sociologie začne být znovu brána vážně. Připravme se na to, až nás někdo požádá o to, abychom nabídli řešení sociálních problémů, která nejsou triviální, zjednodušující a pomohou věci, nikoliv vyspravování prýskající fasády režimu.

Samozřejmě, že to je obraz velmi zjednodušený. Bylo by možné mluvit o různých vývojových etapách, bylo by možné hovořit o zastrašování. Bylo by možné mluvit o tom, jak ty týmečky a přátelské aliance vznikaly a zanikaly. Myslím si, že jedno z nesmírně zajímavých témat by bylo, jaké byly synapse těch světů, které do značné míry žily nezávisle. To znamená světa Akademie věd, který žil do značné míry uzavřeně. Světa kateder, které žily také dosti uzavřeně. A toho „třetího“ světa mimo tyto dvě instituce. Zde nemohu nezmínit Michala Illnera, který, byť pracoval v Akademii věd, byl jedním z mála, kteří neváhali udržovat pracovní i lidské kontakty s těmi, které režim vytlačil mimo oficiální instituce. Tento komunikační a vztahový most byl velmi důležitý především na konci normalizačního období, kdy už jsme se začali dávat dohromady ne jako izolovaní jedinci se sympatiemi a antipatiemi, ale jako skutečná, svých potřeb, práv a sociálních rolí si vědomá sociologická komunita. A tím se dostávám do finále. Tím je historie Sociologického fóra, které vzniklo v roce 1989 a které bylo iniciátorem strukturálních a institucionálních změn především v české sociologii (i když tam byli i slovenští kolegové). Na což navázaly i podstatné změny v Československé sociologické společnosti, která se velmi rychle transformovala do Masarykovy české sociologické společnosti, a myslím si, že to je období, které by stálo za to, abychom se k němu vrátili a podrobili ho také podrobnějšímu rozboru a analýze. Poněvadž, když se teď podívám na těch devět jmen,⁶² která jsou pod prohlášením Sociologického fóra, tak vlastně to byla mimořádná historická chvíle, kdy se sešli lidé z těch tří sfér, aby zformulovali nějaké předpoklady a potřeby vývoje disciplíny, aby se pak zase rozešli. Poněvadž další vývoj vedl k tomu, že nakonec se ty životní a především profesní dráhy zase rozeběhly.

Omlouvám se, byl to obraz velmi jednostranný, podmíněný subjektivní zkušeností, nedokonalý, ale doufám, že nabízí o to více podnětů ke kritické diskusi.

⁶² Srov. „Prohlášení sociologů“ v tomto čísle SČ, s. 763.

I. Možný: Já si myslím, že bych měl říci několik slov o několikrát tu zmíněné tak zvané brněnské anomálii. Tam skutečně jakási anomálie vznikla. My jsme byli rádi, že vznikla, ostatní nám to tak trochu záviděli, a po právu, protože to klima, které bylo u Vaňka a nebo v Jilské, a to klima, které bylo v Brně, bylo úplně jiné. Tam se žilo líp. Když se to pokouším vysvětlit, tak mám vysvětlení, které odkazuje k úloze osobnosti v dějinách. Ta anomálie vznikla prostě zvláštní shodou okolností. V sedmdesátém roce se strana rozhodla, že sociologie je opět buržoasní pavěda a že nebude. Ale neměla dost odvahy, aby ji zakázala v tom smyslu, že ti, co ji studují, ať jdou domů. Protože se bála, že ti studenti by byli jakýmsi zdrojem nepokoje. Takže se rozhodla s opatrností sobě vlastní, že je tam nechá postupně vyhnít, ale už se žádní nebudou přijímat, takže se nestane, že by tady byl nějaký resentment, ale stejně to zanikne. Skutečně od sedmdesátého roku se nepřijímali noví studenti a každý rok katedra měla méně a méně studentů. Přirozeně. Martin Potůček, myslím, absolvoval v roce 1972 nebo 1973. On byl jeden z těch ročníků, co odcházeli a už místo nich nepřicházel nikdo jiný. Samozřejmě, že my, kteří jsme tam byli, jsme se měli čím dál lépe. A ke konci tam byl jeden ročník, tak jsem chodil po chodbě a říkal jsem, hoši, tady je to jako v Oxfordu, tady je šest posluchačů na učitele. Protože prostě posluchači mizeli a my jsme byli samozřejmě na seznamu těch, kteří budou zlikvidováni, až to zanikne. Dostávali jsme čím dál větší strach, poněvadž jsme byli jako ti odsouzenci k smrti, kteří jenom čekají, kdy jednoho dne to čekání skončí. Za tu dobu se ale poněkud posunulo postavení lidí, kteří likvidovali sociologii ze stranických aparátů. Oni si uvědomili, že živnost, kterou mají z toho, že jsou zaměstnáni likvidováním sociologie, jim naplněním tohoto cíle zanikne. Takže jim se také s těmi třemi lety stříhal metr a oni nebyli tak úplně blbí a pomalu jim to došlo. Jenomže to byli jiní lidé, jiný člověk v Praze a jiný člověk v Brně. V Brně jsme měli to štěstí, že tam byl jistý Mojmír Kóttner, což byl člověk – a to je ten klíč ke všemu – který měl vrozenou srdeční vadu. Klika byla, že kdysi po roce 1945 zažil opravdové Bláhovy semináře ze sociologie. Takže měl tušení, co to sociologie je. Potom ale v těch převratných dobách, kdy se sociologie v Brně likvidovala podruhé, Kóttner z té sociologie vypadl. Nebylo to nijak dramatické, ale dělal učitele na učňovce. Nic. A když přišlo drama roku 1968 – tam byla ta paměť –, tak aby zase nevypadl a nebyl na té špatné lodi, tak se před stranou zachránil tím, že se k ní vášnivě přimkl, protože ona potřebovala lidi, které takhle sebrali z učňovek a kteří byli ochotni se přimknout, protože v tom sedmdesátém roce byla nouze o lidi. Etabloval se na krajském výboru strany a dostal za úkol, přes tu sociologii – jí rozuměl, protože ji kdysi vystudoval –, aby ji zlikvidoval. Ale ta nemoc, srdeční vada, se mu horšila, a on si zkrátka na straně vyjednal, že sociologie zůstane zachována pod podmínkou, že zaručí, že na ty lidi bude řádný dohled a že to bude marxisticko-leninská sociologie. Takže on dostal to oddělení katedry marxismu-leninismu a budoval ho znovu v katedru sociologie marxisticko-leninské. Ale bál se konfliktů. Měl nemocné srdce a snažil se katedru budovat tak, aby tam byl sociální smír. Velice rychle se zorientoval, kdo jsou tam výrazní lidé, s kterými by bylo lépe se nehádat. Zkrátka orientoval se na neformální vůdce, které si vyhmátl, a udělal s nimi jakousi tichou dohodu, že my mu nebudeme dělat velké průšvihy, aby ho nekleplo a nedostal infarkt,

a on nás celkem nechá a nebude zase, aby nedostal ten infarkt, nic dělat. Měl jednu potíž, a to s jistým Vaňkem z Prahy, který vždycky přijel a říkal: „Tak kdy už, člověče, uděláš pořádek s těmi lidmi tady, s tím Novým a s těma ostatními?“ – my jsme tam byli tři, částečně ještě čtyři. A ten ho presoval, ten jediný mu to srdce zhoršoval, a skutečně došlo k tomu, že nešťastný Kóttner na to srdce zemřel.

Tak taková je historie o úloze osobnosti v dějinách. Skutečně, kdyby tam náhodou byl člověk robustní a konfrontační, vypadalo by to úplně jinak, než když tam byl tenhle člověk, který s vrozenou srdeční vadou věděl, že vždy musí hledat a bruslit.

O. Sedláček: Prosím, abychom se trochu vrátili k vlastnímu tématu sociologie po roce 1969 a osudu sociologů po roce 1969. Tady jsme slyšeli v diskusním příspěvku Michala Illnera hovořit o tom, jak byli eliminováni sociologové ze Sociologického ústavu ČSAV. A myslím, že by bylo zajímavé si připomenout, kde tito eliminovaní a jak skončili. Protože nakonec to byl paradox doby, že celá řada z nich v podstatě nějakým způsobem v sociologii pracovala. Někakým způsobem, především v oblasti empirického výzkumu, myslím, že to může potvrdit i Miloslav Petrusek, který nám kolikrát oponoval naše výzkumy zadávané Československým výzkumným ústavem práce. Pamatuješ ten veliký štos těch nehmotných podmínek, když vzpomínám na pracoviště, kde jsem skončil já? My jsme udělali zhruba asi sto sedmdesát výzkumů, vlastně jsme se živilí empirickým výzkumem, vydělávali jsme peníze pro Dům techniky.⁶³

M. Petrusek: Já bych měl ryze faktickou připomínku. Máme tady vzácného hosta, který neváhal urazit dlouhou cestu až sem a který se zasloužil mimořádným způsobem o to, že jsme někteří mohli publikovat, aniž jsme směli publikovat. Protože jsme publikovali sociologické texty, dokonce vysoce teoretické, v Domě techniky. Já bych byl velice rád, kdyby nám on k tomu něco pověděl, protože ne vždycky máme příležitost se s ním setkat. Já jsem mu osobně vděčen za to, že mně vydal učebnici sociologie,⁶⁴ kterou bych dneska samozřejmě v této podobě nikdy nereeditoval. Já se o ní zmíním v této souvislosti. Napsal jsem ji jako zkušební balónek, co by strana řekla na to, kdyby měla prostě takovýto text k dispozici. Proto tam jsou evidentní úlitby marxistickým bohům, ale zjistil jsem, že dodnes se ta knížka občas používá.

O. Sedláček: Já bych ještě doplnil několik momentů. Když jsme nemohli publikovat, tak jsme, jak si mnozí z vás pamatujete, vydávali vlastní časopis jménem *Analýza*,⁶⁵

⁶³ Dům techniky Pardubice. Srov. příspěvek Jitky Havlové a Oto Sedláčka „Sociologie práce a průmyslu v letech 1965–1989“ v tomto čísle SČ, s. 651–664.

⁶⁴ Jedná se zde o záměnu. Učebnice, kterou má M. Petrusek na mysli, ve skutečnosti vyšla jako cyklostylovaná publikace ve Vítkovících (M. Petrusek 1985. *Úvod do obecné sociologie I, II*. Ostrava: Institut VHJ Vítkovice). F. Hollmann objednal a vydal v Domě techniky Pardubice jako zcela interní materiály Petruskovy texty, z nichž se některé části objevily v knize *Teorie a metoda v sociologii*, která vyšla po Listopadu 1989 (Praha: Karolinum 1993) (podle M.P.).

⁶⁵ Čtvrtletník *Analýza* vycházel v letech 1971–1988 v Domě techniky Pardubice (O.S.).

ve kterém byly publikovány výsledky sociologických výzkumů. Ale nejenom výsledky empirických výzkumů, ale sem tam také některé části teoretických problémů, které se nám v té době podařilo dávat dohromady. Navíc jsme pořádali celou řadu seminářů, konferencí, a podobně. Vzpomínám si na jeden z prvních takových velkých seminářů, který se jmenoval *Mobilita v průmyslových aglomeracích*,⁶⁶ jemuž předsedal támhle Jiří Musil. Já jsem si tam tenkrát dovolil pozvat všechny tehdy eliminované známé sociologické veličiny a celý ten seminář byl potom podroben velké kritice. Dokonce bylo navrženo, aby Jiří Musil, ač nebyl členem strany, byl ze strany vyloučen. Takovéto paradoxy doby tady byly. Myslím si, že VÚSTE a celá řada dalších takových sociologických resortních nebo podnikových institucí v podstatě fungovala, řekl bych, aniž by to nepřítel upozoroval. A mohli jsme si dovolit celou řadu věcí, nicméně potvrzuje se tím jenom to, že celá řada problémů byla používána pro řídicí kádry nebo pro řídicí pracovníky v podnicích. Oni si nás objednávali, oni nám to platili. Ale živila se na tom celá řada eliminovaných sociologů. Nebo jiná věc, my jsme tehdy vlastně jako první dělali výzkum první jaderné elektrárny Jaslovské Bohunice A1, na kterém spolupracoval známý disident František Janouch, který nám k tomu napsal teoretické úvody. Myslím, že i tímto se povedlo celou řadu věcí realizovat. Mnozí z nás budou mít v tom ohledu různé zkušenosti, kdy se nám nějakým způsobem podařilo udržet určitou kontinuitu toho, co jsme dělali.

F. Hollmann: Děkuji za vyzvání od pana profesora Petruska. Já myslím, že to podstatné jste teď slyšeli od Oty Sedláčka, protože ten byl tím, kdo cestu v Domě techniky Pardubice musel prošlapat. Já už jsem jenom přišel v zákrytu za ním po několika letech. A stopy, které po něm v tomto smyslu zbyly, byly dostatečně velké, spíš ze začátku pro mě až moc velké. A tak jsem se snažil po vzoru spolupracovníků o svůj osobní model vytváření nik pro lidi, kteří chtěli něco dělat, kteří něco uměli a kteří chtěli přispět nejen k sociologickému, ale i obecnému poznání. To znamenalo tyto nikdy dále rozšiřovat i v těch podmínkách, které vlastně podmínkami nebyly. To je jedna věc. Také se tady hovoří o tom, jací jsme byli pašáci. My jsme ale nebyli úplně všichni takovými pašáky, jak by to možná pro někoho, kdo by si poslechl záznam z tohoto kulatého stołu, mohlo vypadat. Dobře si vzpomínám, že jsme měli mnozí mnoho a mnoho problémů. Například nám často chyběla podkladová teorie, někdy jsme naráželi na neporozumění jak mezi našimi spolupracovníky, tak především u nadřízených právě v Domě techniky. Ale to už vlastně nebyl Dům techniky, ale fúzovaná Krajská rada a Dům techniky ČSVTS, pro které Ota a my všichni vydělávali nehorázné peníze. Byli jsme zatěžováni čím dále více činnostmi, které s tím původním hradeckým Institutem sociální analýzy neměly co do činění. Aby nám trochu přistříhli křídla, tak nám samozřejmě rozdali aparátnické úkoly. Já jsem například musel organizačně zajišťovat, kromě toho, že jsem takzvaně vedl x projektů s ročním objemem okolo osmi set tisíc korun, chod Krajské komise pro vodní hospodářství

⁶⁶ Tento seminář se konal v květnu 1972 v Hradci Králové pod patronací Domu techniky Pardubice (O.S.).

a Krajské komise pro životní prostředí. Museli jsme také jezdit na výroční schůze různých poboček ČSVTS, což pro ty, kteří se v práci svým způsobem nudili nad administrativou, mohlo být příjemným zpestřením, ale pro ty z nás, kteří jsme museli odevzdávat zakázky externím zadavatelům, to byla velmi slušná zátěž. Byli jsme tak neustále ve skluzu a neustále jsme bojovali s termíny, kooperacemi a tak dále a vlastně i s vývojem nástrojů, protože jsme si na rozdíl od Akademie museli ve spolupráci s jinými vytvořit i nové počítačové programy, abychom vůbec mohli zpracovávat empirické sociologické výzkumy. Vlastně se nám ta jádrová činnost nepočítala za dobro, které přinášíme našemu zaměstnavateli. Peníze, které jsme jim vydělávali, byly samozřejmě dobré, ale to jakoby nikoho nezajímalo, protože soudruzi byli hodnoceni za převážně jiné ukazatele, a tak naše sociologické pracoviště stále zmenšovali a nutili nás do aparátnické činnosti. Ale to jsou jenom reminiscence na doby, které dávno minuly, a všichni vědí, že dějiny nedávné přítomnosti jsou velmi ošidným oborem.

L. Prudký: Libor Prudký u telefonu. Jenom poznámku k tomu, jací jsme byli pašáci. Je třeba také říci, že to vlastně byla sebezáchovná záležitost. Že někdy bylo k uzoufání, jak to nemělo smysl, jak byl člověk otrávený, že někde pro někoho něco dělal, oni to strčí do šuplíku a nechají plavat. A že to je zbytečná činnost. Já si pamatuji na terény, které byly spojeny s tím, když jsme ve stavebnictví dělali výzkumy, jak to někdy bylo k uzoufání špatně. Protože těm lidem nebylo možné vlastně prezentovat ten úkol, ten problém vcelku, protože jim vlastně člověk ubližoval. A věděli jsme, že zjišťujeme nějaká data, která jsou sice jaksi vyzjištěná, ale úplně k ničemu. To jenom poznámka na okraj, pokud jde o druhou stránku té mince, že někdy to skutečně nikam nevedlo.

Ale já bych rád obrátil pozornost na jinou skutečnost, a to je vlastně dluh, který máme vůči minulosti. Mluvíme o tom, vzpomínáme, staří zbrojnoši, na staré časy. Vzpomínáme na instituce, jakýmsi způsobem uspořádáváme průběh, jako bychom reflektovali cosi, co se v té sociologii dělo nebo nedělo. Ale nebyla řeč o výsledcích. O výstupech. Vždyť to přece byla reflexe vývoje společnosti. A to je dluh, který podle mého názoru máme obrovitý. Já si myslím, že Sociologický ústav ČSAV by měl založit oddělení, kterému bych říkal Slejškovo, pracoviště, které by se zabývalo sekundárními analýzami těch tří skříní, co měl Dragoslav doma a kde bylo neuvěřitelné množství dat. To je práce, která nechce moc, s tím se dá pracovat. Já jich mám tak třetinu také doma. To je neuvěřitelný historický materiál. Druhá věc je, že byla témata, která pokračují, která se vyvíjejí a dneska na ně nenavazujeme. Nerespektujeme to. Já dělám výzkum hodnotových orientací vysokoškoláků, ale nevzpomněl jsem si, že pan docent Koudelka tehdá..., že jsem se jako mladý elév na seminářích o sociologii mládeže setkával s prvními výsledky práce k tomuto tématu.

Mnohem významnější ovšem jsou ještě obecnější věci. Výzkum hodnot, ať byl jakýkoliv. Ten se dělal. Výsledky nejsou zpracované, nejsou vyhodnocené a teď základní námitka: my vlastně nemáme odstup od té historie. A my ho nevytváříme. My si nevytváříme možnosti pro to, abychom mohli nějakým způsobem říci: ono to bylo takto. Prostě proto, že zůstáváme ve vzpomínkách a v příbězích. To je prima,

ale ta data, respektive ty výstupy zůstávají vlastně stranou. Čili velmi konkrétní prosba. Vytvořit možnost, kapacitu, cosi, co by bylo základem pro to, aby se s těmi-to skutečnostmi pracovalo. To je první věc a věc druhá: metodologicky, pěkně prosím, je neuvěřitelné množství dat. Metodologie sekundární analýzy je absolutně nulová. A to by bylo možno využít i pro výukové účely. Dovedu si představit, že by se to dalo jako témata diplomek. Já se k tomu hlásím.

L. Kotačka: Pár slov ke zmínce kolegy Potůčka o resortních ústavech jako útočišti pro uplatnění sociologie. Souhlasím s obecným vysvětlením, že šlo o empirický výzkum snáze umožňující vyhýbání se ožehavým tématům, takže politický tlak na tuto větev sociologické aktivity nebyl tak silný. Je rovněž pravda, že důvodem bylo také to, že jednotlivé resorty státní správy prostě potřebovaly průzkumy chování a názorů obyvatel v různých sférách praktického života, jejichž politická citlivost nebyla příliš markantní.

Mám-li uvést zkušenosti z vlastního pracoviště, tak oba dva zmíněné činitele se nesporně podílely na tom, že kabinet sociologie Výzkumného ústavu výstavby a architektury, resortně spadající pod Ministerstvo výstavby a techniky, mohl i po roce 1969 pokračovat v práci bez kádrového postižení – personální a pracovní kontinuita překvapující v porovnání s otřesy, k nimž došlo v prvních letech po roce 1969 na sociologických pracovištích jinde, například ve školství. Jako další příklad relativně příznivější konstelace pracovních podmínek může sloužit skutečnost, že v sociologickém kabinetu, o němž hovořím, bylo možno bez sebemenší újmy v obsahu a beze změny v redakčních zásadách pokračovat i po roce 1969 ve vydávání vlastního bulletinu *Sociologie města a bydlení*.⁶⁷ V tomto měsíčním periodiku byly uveřejňovány překlady aktuálních statí z oborových časopisů „východní“ i „západní“ provenience. Čerpalo se z periodik a knih docházejících tehdy do relativně bohatě vybavené ústavní knihovny, z fondů univerzitní a jiných knihoven a z publikací objednaných prostřednictvím mezinárodní výpůjční služby. Při plném využití těchto zdrojů bylo také možno udržet v práci kabinetu krok s vývojem poznatků ve vlastní oborové specializaci.

Vedle příznivých okolností už zmíněných se patrně uplatňovala i ta okolnost, že resorty, zejména ty „technické“, byly ve svém fungování a v povědomí svého vlastního personálu orientovány přece jen věcněji, praktičtěji, a ideologickým souvislostem se v nich věnovala relativně méně soustavná a přísná pozornost než například ve školství či v kultuře.

Pokud jde například o resort, k němuž příslušel sociologický kabinet VÚVA, tak poměrně značná zainteresovanost architektů a urbanistů o problematiku společenských aspektů bydlení a architektury mohla zejména v padesátých letech práci resortních sociologů spíše znepríjemňovat vzhledem ke krajně levicovému zaměření, které si mnozí z vlivných reprezentantů hlavní resortní profese přinášeli s sebou

⁶⁷ Bulletin vycházel od roku 1964 do roku 1982 samostatně v cyklostylované formě a poté jako příloha časopisu *Výstavba a architektura* (L.K.).

ještě z dob první republiky. Naštěstí divoké skoky partajní i oborové ideologie (od kosmopolitního funkcionalismu přes socialistický realismus folklorně národního rážení k panelové výstavbě) se kromě jiného postaraly o to, že od šedesátých let ideologická zaujatost ve zmíněné profesi postupně ochabovala, přičemž zájem o sociální problematiku zůstal, což oboroví sociologové mohli nyní jen přivítat.

Dále není třeba zvlášť připomínat banální skutečnost, že na situaci empirického sociologického výzkumu a na postavení jeho realizátorů působily i různé momentální a víceméně náhodné vlivy a souhry okolností. I v dosud poklidně pracujících nikách resortních sociologických pracovišť se čas od času nebezpečně zachvěla půda v souvislosti s tou či onou změnou v personálním obsazení či v momentálním rozpoložení na důležitých místech resortní hierarchie. Náhoda v podobě skutečné či předstírané institucionální či individuální omezenosti porážela někdy tvrdost logiky i v tak přísné oblasti, jako byl cenzurní dozor: v době, kdy v univerzitní knihovně byl nepřístupný i Pekařův *Valdštejn*, byla tamtéž volně k vypůjčení díla takových koryfeů antikomunistické publicistiky, jako byli Allan Dulles nebo Jan Valtin. Není posléze třeba ani zvlášť připomínat, že profesní dráha jednotlivých sociologů také leckdy závisela na rozsahu individuálního sociálního kapitálu a na idiosynkraziích, averzích či sympatiích veskrze osobního rázu ze strany jeho bezprostředních ústavních nebo vzdálenějších resortních nadřízených.

F. Koudelka: Budu stručný. Několik poznámek. První poznámka se týká tohoto. Bylo to trudné období pro ty, kdož nemohli být v tom, co dělali. Ale to období mělo také cosi do sebe. Mělo do sebe především to, že člověk z akademické půdy se na jednou ocitl v praxi a získal tam řadu, řadu zkušeností, které by jak živ nikde na vysoké škole nezískal. I když to tedy bylo trudné, tak mám dojem, že tohle byl asi jediný plus z toho období těch dvaceti let, které jinak za nic nestály. Kdybychom brali jednoho vedle druhého z nás, co jsme byli mimo, tak ty osudy jsou hodně společné. A není nutné tak dalece je rozvíjet. Nicméně jsou tady takové dvě nebo tři skupiny těchto lidí. Já jsem měl tu smůlu, že jsem nemohl nikde být první čas zaměstnaný, protože jsem po těch asi čtyřech měsících nezaměstnanosti nemohl působit v kterékoliv instituci déle než jeden rok. Zasedl si na mě krajský výbor, zasedla si na mě univerzita, a šel jsem o dům dál. Až teprve v roce 1974, 1975 se to trošku uklidnilo a mám takové osobní zkušenosti, že ti ředitelé podniků, kteří nás vzali, si nás svým způsobem vážili. Poněvadž jsme něco uměli a poněvadž jsme dovedli pracovat. Já jsem se dostal potom v roce 1974, 1975 do podniku bytového družstevnictví, kde jsem vydržel celou tu dobu. Oni nám tam sice říkali „bílé huby“, ale ředitel Hoferek byl takový člověk, který si tam tyhle ty lidi shromáždil. Na generálním ředitelství nás bylo dvanáct „bílých hub“. A on věděl, že od nich může něco očekávat. Vydělali jsme podniku hrozné peníze. To je fakt, a snažil se nám dost vyjít v tomhle směru vstříc.

Ale já bych vás ještě jako další poznámku upozornil na tu část příspěvku Pavla Machonina, kde píše: „Pro dané téma je zajímavé snad jen poznamenat, že poznatky ze sociologické a prognostické metodologie jsem mohl uplatnit alespoň při předvídání reprodukčních cyklů drůbeže a její distribuce do užitkových chovů,

a tím i k plánování její produkce a odbytu.⁶⁸ Vážení, pomocí sociologické metodologie jsem zpracoval metodiku odstranění neprovedené údržby panelových domů, a byla užívána, zpracoval jsem také studii o ekonomických důsledcích sociálních dopadů výstavby jaderných elektráren,⁶⁹ která rovněž byla používána. A řadu dalších takových věcí. Chtěl bych tím říci, že ta metodologie, když je vzata skutečně poctivě, dává neuvěřitelné možnosti.

No, a ještě jedna taková úplně poslední poznámka. Šli po nás, snažili se po nás jít. My jsme ještě jako katedra dělali pro podniky různé výzkumy a po mém vyhození z univerzity si mě vzal rektorát na paškál a obžaloval mě z poškození univerzity, jelikož jsem nemohl zjistit, kolik se má počítat ve faktuře rezie, a počítal jsem třiatřicet procent a ono to mělo být padesát. A ten proces se táhl sedm a půl let, vždycky dvakrát ročně, jednou civilní, podruhé trestní. Až došlo ke konečnému smíru, a mám tedy tu čest mít druhý nejdelší soudní proces v dějinách olomouckého soudnictví. Toť vše.

M. Purkrábek: Nechci dlouho mluvit, ale děkuji za pozvání do společnosti vynořivších se nebo obživených zmizelých. Jak jsem tady zjistil, je mnoho zmizelých a mnoho z nich tady vidím. Kromě toho bych chtěl ještě říci, že mě potěšilo, že sociologové se dělí na čisté a nečisté. Já se hlásím k těm nečistým, poněvadž jsem se zašpinil všelijakou meزالiancí s různými obory, jako je sociální lékařství, právo a podobně. Potom už jsem neměl vůbec chuť dělat čistou sociologii, poněvadž už se ze mě vyvinul takový zvláštní hybrid. Tu dělám do veřejné politiky, tu prostě to je něco jiného. Ale v podstatě k čisté sociologii jsem ani nebyl vychován. Já jsem se zapletl už v mladých letech s armádou, tam jsem zakládal sociologii armády a pravděpodobně se to se mnou táhlo a byl jsem k tomu asi náchylný. Ale chci říci, že například zdravotnictví dosud využívá stopy působení sociologů na svém teritoriu. Například Parsonsova definice role lékaře a pacienta, ta se ve zdravotnictví úplně ujala. To prostě ani nemohli ideologicky označit. Nešlo to prostě. Takže řada věcí se podařila, ale bylo to spíš z nouze, nebyla to naše zásluha, protože my jsme hledali, čím bychom prospěli a čím bychom se tam udrželi.

Jinak ještě chci říci tolik, že je to zvláštní společnost, ti sociologové. Takovou jsem, myslím, neviděl. Když jsme nemohli dělat sociologii, tak jsme ji dělali po večerech na dohodu a podobně. A ti lidé, kteří byli s námi, třeba na tom VÚSTE, to bylo až neuvěřitelné, oni měli co dělat, aby se uživilí normálně, a ještě chodili dělat tam. Takže je to zřejmě nějaká divná, fascinující disciplína. Já bych už asi skončil. Nebudu vyprávět humorné zkazky. Toho bylo také dost. Jen bych vám chtěl poděkovat, že jsem rád, že navzdory zmizelým jsme se tady zase mohli setkat.

⁶⁸ Srov. příspěvek Pavla Machonina „K sociologii v období normalizace“ v tomto čísle SČ, s. 643–650.

⁶⁹ Koudelka, Ferdinand 1984. „Metodika ekonomického hodnocení sociálních důsledků výstavby a provozu jaderných elektráren (součást státního úkolu P 09 - 159 - 407/CÚ 03 - E - 01)“. Brno: DRUPOS - ÚRVJE Košice.

L. Brokl: Dovolil bych si malé zobecnění. Já jsem byl ve svém pádu z Akademie věd a Karlovy univerzity na dvacet let zachycen strojírenstvím (VUSTE). Pozorováno od tamtudy, se mi ten režim rozlomil na dvě dvacetiletí. Pozoroval jsem, jak ve druhém dvacetiletí, po sovětské okupaci, režim s novými mladými lidmi dozrává stejným způsobem, jako dozrál koncem prvního dvacetiletí v šedesátých letech režim původní. Tím bych zároveň trochu polemizoval s tím, že sociologie byla jen ozdobou, která neměla roli. Záleží na hledisku. Já si myslím, že sociologie v tomto období hrála roli dost progresivní. Odvodím to z té úvahy o druhém dvacetiletí a jeho zrání. Ty první naivní mladíky s pokleslou ideologickou terminologií, kteří se dostali v letech 1970 až 1975 do čela, na ministerstva, na funkce ředitelů, následující reálný vývoj vchoval. Doplnili si vzdělání, seznámili se s technologií ze Západu (a nejen ji), nebo odpadli. Setkával jsem se s nimi v terénu. Třeba ředitel TOS Olomouc⁷⁰ a jiní ředitelé. Oni byli v osmdesátých letech opět na stejném přelomu jako jejich předchůdci v letech šedesátých. Už byli opět ve válce s okresními výbory KSČ a s aparátníky. To je první zobecnění: režim, který chtěl fungovat, vedl vždy k nevyhnutelnému konfliktu odborníků, technokratů s aparátníky a ideology, vedl k reflexi potřeby změny a k pokusu o změnu. Obě dvacetiletí k tomu dospěla svým technologickým i generačním krokem. Ve stejné situaci byly podniky různé úrovně jejich řízení. Neideologická ministerstva zase válčila s ÚV KSČ. Zmíněný ředitel byl „stále jednou nohou v kriminále, protože fabrika ho nutí dělat to a to a to. Investovat tam a tam. A ten okresní tajemník to nechce dovolit. Takže to ředitel dělá na černo, staví trafostanici atd., aby vůbec fabrika fungovala.“ Tak mluvili zodpovědní průmysloví ředitelé, když poznali, kdo jsme. Oni od nás, od sociologie, potřebovali na jedné straně odborné, vědecké argumenty proti tomu aparátu. Na druhé straně jsme jim definovali jejich situace, které oni pociťovali prakticky, a neměli pro ně pojmenování a zobecnění, chápali je nedůsledně, neúplně. To byla naše skutečná role a role sociologie. V šedesátých letech stejně fungovala vznikající politická věda u politických funkcionářů různých úrovní. Osmadesátý zrál k jiným plodům, než se dosud oficiálně píše. Výsledek by v tomto ohledu byl stejný jako o dvacet let později. Avšak v osmdesátých letech, na rozdíl od let šedesátých, byl politický aparát nepřístupný. My jsme samozřejmě věděli, že to, co píšeme, nikde k ničemu formálně neslouží, ale působilo to zprostředkovaně.

A to se netýká jenom argumentace pro technokratickou vrchnost v různých strukturách, ale týká se to i dělníků. Bylo poučné, jak dělnická třída⁷¹ vedla svůj třídní boj. Třeba právě TOS Olomouc. Automatizovaná fabrika, vozík Wagner (název podle výrobce) rozvážel (sám si vše řídil) do skladu obrobky a jiné ke strojům přivážel, sklad velký jako obrovský jedenáctipatrový panelák se dvanácti vchody, se stovkami kójí. A když mistr nebo ředitel dělníka dožral, dělník na špaletě přehodil malá odrazová sklíčka – magnetky. A vozík Wagner tu špaletu odvezl a v obrovitém skladu zařadil úplně jinam, než kam patřila. A pak to samozřejmě zase jiný Wagner

⁷⁰ Tehdy naše nejvíce automatizovaná továrna (L.B.).

⁷¹ Znamý Machoninův výzkum z roku 1967 existenci marxistických tříd neprokázal, pouze vrstev (L.B.).

nabral a k jinému soustruhu přivezl něco zcela jiného, než měl. A mistr v tom obřím skladu pak měsíc běhal s notýskem a hledal příslušnou bednu. Nebo dělník špaletou při spouštění k soustruhu na točnu klepnul a na velíně se vymazal bulharský řídící počítač nebo jeho sekce. Tito dělníci zase od nás rádi slyšeli některé principy a závěry západní sociologie práce.⁷² Sociologie sloužila těm i těm. Nemyslím, že byla ozdobou vládnutí.

O. Sedláček: Já bych si ještě dovolil jednu poznámku. Vrátím se k tomu, co říkal kolega Hollmann. Je pravda, že my jsme nebyli až takoví pašáci, ale domnívám se, že se celá řada věcí povedla a že celá řada věcí byla pozitivní. A paradoxem bylo třeba to, že v roce 1967 do Sociologického ústavu ČSAV přišel na půlroční studijní pobyt jeden mladý japonský profesor.⁷³ Já ho měl na starosti a bylo dohodnuto, že v roce 1968 tam já pojedu na výměnu. Jenže v roce 1968 jsme byli osvobozeni, takže jsem nejel nikam, ale s tímto profesorem jsme neustále udržovali kontakty, on sem jezdil a dokonce v roce 1975 byl u nás v Domě techniky na ročním studijním pobytu. Po roce 1989 byla celá řada českých sociologů pozvána do Japonska právě jeho zásluhou. Myslím, že i tohle je zajímavost té doby. Navíc v materiálech, které publikoval, psal o československé sociologii. My jsme přes něj dostávali i západní literaturu, která pro nás byla nedostupná.

A. Rašek: Já jsem nepředpokládal, že o paperu, který jsme napsali před patnácti lety díky Martinovi (*Potůčkovi – pozn. red.*), ještě budeme diskutovat.⁷⁴ Nechtěl jsem ani diskutovat k této problematice. První věc, kterou bych chtěl říci, je, že strašně závidím těm, kterým se v tom složitém půlstoletí podařilo vydržet u jedné disciplíny, u sociologie. Já se spíš tedy počítám k takovým univerzálům, kteří dělali všechno, a museli to proto dělat polovičatě. Protože sotva jsem se někde uchytil, tak mě vyhodili. Já tady s Mirkem (*Purkrábekem – pozn. red.*) jsem z vás asi měl to štěstí, že nás i po listopadu vyhodili z funkcí. Já také dokonce každému říkám, ať rychle jdou, když se mění režim, systém, když se mění styl politiky a jsou v nebezpečí, že by mohli být vyhozeni. Skutečně, protože ten, kdo se zachraňuje, potom má problémy, protože zbytečně ztrácí čas. Třeba po roce 1968 jsem odešel hned druhý den a také jsem se mohl uchytit v Institutu poradenství a potom v Institutu Československého komitétu pro vědecké řízení.⁷⁵ Z našich peněz se postavila Novotného lávka, pokud to nevíte. Ovšem měl jsem obrovskou smůlu, když jsem šel do toho institutu, protože nás tam bylo 197, přičemž 150 bylo vyloučených a vyškrtnutých ze strany a 60 nebo 70 Židů. Tak nás samozřejmě ... nepočítejte to dohromady, protože někteří z těch Židů byli vyloučení ze strany...

⁷² VÚSTE mělo knihovnu výborně vybavenou západní odbornou literaturou (včetně sociologie průmyslu) (L.B.).

⁷³ Prof. Akihiro Išikawa, Univerzita Čúó Tokyo (O.S.).

⁷⁴ Srov. pozn. 59.

⁷⁵ Československý komitét pro vědecké řízení byl společenskou organizací. Institut poradenství byl zřízen při tomto komitétu (A.R.).

Ale přesto, prosím vás, myslím si a nechtěl bych to nějakým způsobem parodovat, že i ta doba měla nějaká svá pozitiva. První věc. Že jsme skutečně tu disciplínu mohli nějakým způsobem dělat. Že ty, co na tom byli úplně špatně, jsme mohli nějakým způsobem živit. Já v týmu měl vždycky deset, patnáct, dvacet lidí, kterým jsem sice nedával vydělávat moc, třeba osm set korun, ale udrželi se u disciplíny. Pak byla obrovská výhoda, že jsme dělali ve Státním plánu ekonomického výzkumu.⁷⁶ Jen tak mimochodem, na ten SPEV minulá vláda dala přes miliardu korun. To znamená, že my jsme si tam mohli dělat nějaké to teoretické zázemí, díky tomu například Mirek Purkrábek a ten tým, ve kterém byl ovšem hlavním konstruktérem, sestavil projekt SEPIMO,⁷⁷ který jsme realizovali v jednadvaceti podnicích. A zase, prosím vás, jeden pozitivní poznatek. My jsme se především snažili nějakým způsobem realizovat ve výrobní sféře a drželi jsme se oborů s humánní výrobou. Například já jsem dělal dvacet let ve farmaceutickém průmyslu a nestydím se za to, že jsem se tam angažoval, nemluvě o tom, že ti kluci, co tam nastoupili na OTŘ (*Odbor organizace a techniky řízení* – pozn. red.) – my jsme to dělali ve vedlejším pracovním poměru – ... tak třeba ten kluk, co mi dělal zástupce, je dneska generálním ředitelem léčiv. A zjistil jsem i v těch jiných podnicích, že díky tomu, že jsme tam vnášeli poznatky sociologie řízení, sociologie podniku a průmyslu, se většina z vedoucích pracovníků udržela i po Listopadu nebo se prosadili jako úspěšní podnikatelé.

A přimlouvám se za jednu věc. Je skutečně třeba něco dělat s odkazem Dragose Slejšky, protože těch jeho výzkumů bylo obrovské množství. Jenom uvedu, že my jsme spolu dělali sekundární analýzu výzkumů sociálního klimatu a podařilo se nám shromáždit dvě stě padesát výzkumů. Když jsme dělali sociální systém řízení, asi čtyřicet nebo padesát. V hodnotových orientacích třicet nebo čtyřicet. Nebo výzkumů teritorií, kde se budovaly nové kapacity, také bylo několik desítek.⁷⁸ A to je všechno alespoň polozpracované a nějakým způsobem by se měl na to někdo podívat, třeba jako téma nějaké školní práce.

A poslední věc, co tady bylo jenom nakousnuto, je spolupráce v týmech. Já bych teď rád poděkoval Frantovi Hollmannovi, že jsem léta mohl spolupracovat v jeho týmu. Tam se také dělaly velice zajímavé věci, protože když jsme dělali sociologii města, dělali jsme taková města, jako třeba Hradec Králové. A já si myslím, že Hradec pořád je pěkný město. A potom samozřejmě, co tady nebylo zmíněno, a to mě mrzí – jestli možná, že jsem neposлуouchal – že ty, Martine (*M. Potůček* – pozn. red.), jsi se vůbec nezmínil o tom týmu, který dlouhá léta pracoval na problematice

⁷⁶ Státní plán ekonomického výzkumu (SPEV) – byl součástí rozvoje vědy a výzkumu v 70. a 80. letech minulého století. Plány, do nichž se zapojovaly vysoké školy, vědecké instituce ad., byly koncipovány jako pětileté (A.R., O.S.).

⁷⁷ SEPIMO je název pro metodiku analýzy sociálního řízení vyvinutou týmem sociologů působících ve VÚSTE v letech 1975–1990 (A.R.). – Srov. příspěvek Antonína Raška „Poznámky k podnikové sociologii v letech normalizace“ v tomto čísle SČ, s. 681–685.

⁷⁸ Výzkumy sociálního klimatu, sociálního systému řízení, hodnotových orientací, teritorií atd. byly realizovány nejrůznějšími poradenskými organizacemi. Na jejich sekundární analýze pracoval v 60. až 90. letech minulého století Dragoslav Slejška (A.R.).

lidského činitele?⁷⁹ To byl, myslím, tým, který byl teoreticky nejdál, protože tam jsme se skutečně zabývali teoretickými problémy.

Kdybych měl pro sebe nějakým způsobem tu svoji pouť v sociologii zobecnit, tak řeknu, že jsem musel být univerzální. Já jsem nakonec skutečně nemohl skončit jinde než u té prózy, u psaní románů. Tam se uplatní i diletant. Ale ... děkuji.

F. Hollmann: Jenom bych chtěl připomenout něco, co je vlastně za okrajem nebo na druhé straně sociologického zrcadla a nebylo tady ještě zmíněno. Za prvé bych chtěl vzpomenout na již citovaného Jiřího Bluchu. Tuším, že prvního kandidáta věd v sociologii za konkrétní sociologický empirický výzkum. Ten nás koncem sedmdesátých let trošičku usadil v naší sociologické jedinečnosti, když nám položil na interním semináři otázku: „Vážené kolegyně a vážení kolegové, kdo si myslíte, že je sociolog?“ A nám, poněkud zaskočeným, poskytl i odpověď: „To není žádné licencované povolání. Sociolog je ten, kdo tuto činnost vykonává nebo kdo se za sociologa pokládá.“ To je jedna poznámka. S tím nepřímou souvisejí ale i osudy některých mých kolegů ze studií, kteří neměli to štěstí jako my zde přítomní, že jsme minimálně těch deset, patnáct i více let mohli praktikovat sociologii na různých pracovištích, s různými vedoucími, úkoly a tak dále. Musím říci, že většina těch, se kterými jsem sociologii studoval, toto štěstí neměla. Protloukali se, při nejlepším, na různých personálních odděleních, v knihovnách a kdo ví, kde všude. Takže, prosím vás, nezapomenout na tu armádu bezejmenných – ztracených. A za třetí, když už celé dnešní odpoledne bylo, z mého pohledu, vedeno ve jménu kvalitativního přístupu – biografické metody a tak dále – tak bych chtěl připomenout, že kdyby se někdo chtěl docela dobře pobavit o dějinách české sociologie ve zde diskutovaném období, tak by měl strávit nějakou dobu v rozhovoru s bývalými redaktory sociologických časopisů a publikací a hlavně s knihovníky sociologických pracovišť té doby. Protože tam jsme se vlastně všichni scházeli a poznávali se, a tito lidé jsou nepřebornou studnicí vzpomínek na tyto sociologické doby.

J. Musil: Dvě poznámky. Myslím, že bychom neměli moc idealizovat intelektuální význam toho, co jsme mohli dělat. Vzpomínám hrozně rád na Výzkumný ústav výstavby a architektury, ale, měřeno těmi skutečně vážnými otázkami, to neobstojí. Respektive jenom určité části, například bydlení a urbanizace. My jsme se přece nemohli sami ptát na ty klíčové věci. Zadání přicházela zvenku, respektive zevnitř těch institucí, které stály před určitými velice naléhavými problémy. Proto jsem říkal v úvodním vstupu, že si myslím, že empirická sociologie se udržovala pomocí technokratických zadání. Na tom nebylo nic špatného. Tak to ve velkém musí dělat i americká sociologie o patro výš *vis-à-vis* politickým silám a tak dále. To bylo mnohokrát popsáno. Ale teď mluvím o obecných souvislostech, k čemu vyzývá Ota (O. Sedláček – pozn. red.). Myslím si, že si musíme v takovém střízlivém zhodnocení

⁷⁹ *Využití a kultivace lidského potenciálu.* Výzkum v rámci Státního plánu ekonomického výzkumu v letech 1981–1990, vedoucím týmu byl Martin Potůček (A.R.).

– a asi by se mělo udělat – uvědomit, kde přece jenom byly ty meze a kde nicméně jsme se mohli dotknout nějakých obecnějších souvislostí. Tohle rozlišení bych hrozně rád udělal. Protože takových velkých témat třeba v městské sociologii, sociální segregace, rovnosti a nerovnosti uvnitř měst, toho jsme se přece mohli dotýkat jenom velice nepřímou. I když jsme něco k tomu možná řekli.

A poznámka, ještě opakuji to, co říkal Ivo (*I. Možný – pozn. red.*) o roli jednotlivců. Výzkumný ústav výstavby a jeho příjemná atmosféra byly dány tím, že tento ústav byl vždy řízen lidmi ze Zlína a baťovci. Plus lidmi, kteří byli členy avantgardy. To byli kultivovaní lidé z první republiky jako Jiří Voženílek. To je analogie Františka Fajfra. Já myslím, že celá řada věcí je vysvětlitelná tím, že ti lidé bojovali o zachování určité kvality, kterou si přinášeli se svým životem z minulosti. To byl Voženílek, Škarda v Brně a mohl bych jmenovat další. Bylo známo, že VÚVA byla baťovská instituce, a řekl bych, že ty určité lokální kliky byly ve všech oborech. A záleželo na lidské kvalitě a kvalifikaci těch lidí.

M. Illner: Poznámka k uplatnění sociologie. Těmi různými průzkumy se do jisté míry dařilo odpovídat na skutečné potřeby, například pokud šlo o podnikovou sociální a personální politiku nebo územní rozvoj. Ten typ výzkumů, kterých jsem se zúčastnil, se týkal hlavně územní problematiky, plnil ale pro zadavatele i jakousi rituální roli. Zadávaly je obvykle okresní nebo městské národní výbory. Bylo to období, kdy se zdůrazňovalo takzvané vědecké řízení společnosti, a zadáním takového průzkumu nebo analýzy si tyhle orgány jakoby zajišťovaly „vědeckost“ své činnosti. V zásadě šlo tedy o jakousi ozdobu jejich počínání. Něco z výsledků třeba využily, ale hlavně mohly vykázat, že něco takového udělaly. Vzpomínám si, že ve dvou případech také naše výzkumy posloužily příslušným funkcionářům pro jejich kandidátské práce. My jsme tehdy s Bohumilem Jungmannem zjistili, že nás angažovali také proto, abychom jim příslušné kapitoly na základě průzkumů napsali. Pokud jde o různé instituce, přes které se tyto typy teritoriálně zaměřených sociálních výzkumů dělaly, byl už zmíněn Výzkumný ústav výstavby a architektury (VÚVA). Chtěl bych také připomenout Terplan – Státní ústav pro územní plánování, dnes už neexistující organizaci,⁸⁰ která prováděla řadu zajímavých analýz teritoriální problematiky. Další organizace, která už neexistuje, byl ostravský Výzkumný ústav rozvoje oblastí a měst (VÚROM), který také zpracovával řadu zajímavých témat, ale bohužel také dost témat nezajímavých. Dále je třeba připomenout Útvar hlavního architekta města Prahy se sociology Helenou Janišovou a později Milanem Turbou. Pod patronací Útvaru se konal rozsáhlý výzkum životního způsobu v Praze.⁸¹ Také Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů (SÚRPMO), přes ten se

⁸⁰ Terplan Praha – státní podnik, který vznikl v roce 1954, působil v oblasti územního plánování, regionální politiky, posuzování vlivů na životní prostředí a podílel se na vyhodnocování výsledků sčítání lidu, domů a bytů. V roce 1991 byl v privatizaci transformován na Terplan, a.s., v roce 2003 společnost omezila činnost a přesunula své sídlo do Brna.

⁸¹ Výzkum *Způsob života v hlavním městě Praze*, koordinovaný Antonínem Matějovským, se konal v letech 1976–1977 (M.I.).

dělal výzkum sociální situace historického jádra Prahy. Na Slovensku, v Bratislavě, působily Výskumný ústav oblastného plánovania, který zpracovával regionální studie, Výskumný ústav životnej úrovně a Výskumný ústav práce. Všechny tyto ústavy dávaly občas příležitost k uplatnění i českým sociologům. Rád bych zmínil také Sportpropag,⁸² instituci existující při Českém svazu tělesné výchovy. Podstatnými osobnostmi tam byli Miloš Zeman a Martin Potůček. Ve Sportpropagu se konaly někdy okolo roku 1980 velice zajímavé semináře, a to zdaleka ne jen o tělovýchově. Docházeli na ně například Jiří Kabele nebo Bohuslav Blažek. A pak tu samozřejmě byla Československá vědecko-technická společnost (ČSVTS) a její rozmanité odnože, pro šedou zónu tehdejší sociologie velice důležitá instituce. U Vědeckotechnické společnosti si různé organizace objednávaly sociální výzkumy a expertízy a VTS je pak zadávala spřátelenému okruhu sociologů a ekonomů. Pod touto nenápadnou střechou se odehrálo mnoho zajímavých setkání a diskusí a vznikly i zajímavé studie. Jako zprostředkovatel těchto věcí hrál důležitou úlohu v 70. a 80. letech Dům techniky ČSVTS v Pardubicích, kde byl naším partnerem a neúnavným organizátorem sociolog František Hollmann, žijící dnes v Německu. V rámci Vědeckotechnické společnosti byla činná i její prognostická sekce, kterou vedl Miloš Zeman. Ten na jejích pravidelných seminářích, často se značně nekonformním programem, které se konaly v Praze v budově ČSVTS na Novotného lávce, občas řekl něco tak ostrého, že konání dalších seminářů na půl roku zakázali.⁸³ Enklávy relativně otevřeného a intelektuálně zajímavého prostředí existovaly v nižších etážích Československé sociologické společnosti při ČSAV, v některých jejích sekcích. Například v její sekci sociologie města, kterou vedl Jiří Musil.

A pak tu byla různá krycí témata, tematické střechy. Jejich názvy dneska znějí obskurně, ale v té době poskytovaly příležitost k výdělku a taky prostor pro vzájemné kontakty a diskuse šedé zóny československé sociologie. Dalo se pracovat na studiích

⁸² Oddělení komplexního modelování Sportpropag, 1970–1983 (1970–1976 pod názvem Středisko poradenských služeb Technosport), účelové zařízení ČSTV, výzkumné a poradenské středisko zabývající se výzkumem tělovýchovy a nevýrobní sféry a metodologií sociálních věd. Rozvinulo originální československou metodu komplexního prognostického modelování [Faifr, VI., Gál, F., Potůček, M., Zeman, M. 1981. *Modelování společenských systémů metodou KPM*. Praha: OKM Sportpropag] a zabývalo se sociologickými výzkumy jednotlivých tělovýchovných odvětví. Na začátku 70. let krátce vedeno Pavlem Machoninem, po jeho odstavení z politických důvodů Milošem Zemanem. Působili zde sociologové Miloš Bárta, František Hollmann, Věra Lapáčková, Jiří Kabele, Martin Potůček, ekolog Bohuslav Blažek, jako externisté Josef Alan, Fedor Gál a celá řada dalších odborníků. Pracoviště bylo zrušeno po ideologické kritice sborníku *Metodologické problémy společenskovědního výzkumu budoucnosti* [ed. Miroslav Flek, Praha: OKM Sportpropag 1983] z pera Karla Rychtaříka uveřejněné v Rudém právu (pozn. Martin Potůček).

⁸³ Diskusní odpoledne v budově ČSVTS v Praze na Novotného lávce pořádala prognostická sekce ČSVTS přibližně v letech 1987–1988, vždy s odstupem několika měsíců. Účastnili se členové sekce a hosté. Témata byla formálně z oblasti ekonomické a sociální prognostiky, ve skutečnosti se však vztahovala ke společenské problematice vůbec, a diskuse se občas dotýkala i v té době tabuizovaných otázek. Předsedou výboru sekce byl Miloš Zeman, členy František Petrášek, Michal Illner a další (M.I.).

nejen zajímavých, ale někdy snad i užitečných. Často ironizované *sociální plánování* poskytovalo obživu a zaměstnání spoustě kolegů, hlavně podnikových sociologů. Diskuse, které se pod touto tematickou střechou vedly, občas vůbec nebyly nezajímavé. *Socialistický způsob života* byla další, svým způsobem odpudivá kategorie, ale nakonec Ivo Možný ji svedl v Brně využít k uspořádání několika hodnotných seminářů. Také k nim patřila *problematika životního prostředí*, institucionálně přikrytá, pokud si dobře pamatuji, Československou biologickou společností při ČSAV. Tam se zejména na konci osmdesátých let soustředila řada lidí s nekonformními názory, včetně sociologů, a pod patronací pana profesora Hadače se dělaly různé analýzy. Podnětné byly debaty a studie o *sociálním potenciálu území*, které dával dohromady František Hollmann a účastnili se jich mimo jiné Jiří Musil a Tomáš Ježek. Další střechovou kategorií byl *lidský činitel*, téma obhospodařované v Brně Yvonne Streckovou. S ní, pokud si vzpomínám, spolupracoval Martin Potůček. Zapomenout nelze ani na *komplexní prognostické modelování*, specifickou tematiku, která poskytovala prostor Josefu Alanovi a Fedoru Gálovi a dalším při Výzkumném ústavu práce v Bratislavě, a Miloši Zemanovi nejprve ve službách ČSTV a později, když byl Sportpropag zrušen, v nějakém zemědělském či lesnickém výzkumném ústavu. Těch institucí a témat bylo víc, moje informace není vyčerpávající. Dohromady představovala tato sféra dnes už málo viditelná, ale důležitá patro sociologie normalizačních let. Nemělo by ujít pozornosti.

Pokud jde o Slejškův archív, který obsahoval kromě knih hlavně soubor zpráv z jeho výzkumů, účastnil jsem se po Slejškově smrti jeho převzetí do knihovny Sociologického ústavu. Tam léta ležel nezpracován. Obávám se, že nepřežil povodeň roku 2002. Stálo by za to, pokusit se o jeho rekonstrukci, snad ty různé cyklostylované zprávy ještě někdo má.

M. Potůček: Já jenom dva konkrétní doplňky k tomu, co jsem se pokusil charakterizovat v úvodu a k čemu mě inspirovala následující diskuse. Za prvé. Uvědomil jsem si, že ty z nás, kteří se přižívovali nebo dokonce plně žili z toho technokratického proudu, který se postupně vytvářel a který tady už kdosi zmiňoval jako participaci na Státním plánu ekonomického výzkumu, že ty z nás – v případě institucí, jako byly ty, ve kterých jsem pracoval, ať už resorťák a nebo vlastně velmi specifické výzkumné pracoviště zvané Sportpropag – to vlastně mimo jiné naučilo umět se pohybovat v tržním prostředí, protože my jsme se museli v té době žít. My jsme museli získávat projekty, my jsme museli odevzdávat nějaké výstupy a svým způsobem jsme možná byli trénovanější než ti, kteří v těch akademických institucích žili z rozpočtů. A druhá poznámka. To zakopávání se sociologie, které bylo nezbytné, aby přežila, mělo jeden negativní aspekt. Poněvadž nás hnalo do jakéhosi zakuklování se jenom v té vlastní disciplíně, o které jsme předpokládali, že jí nikdo kromě nás vlastně tak moc nerozumí. Už se o tom v diskusi také někdo zmiňoval. A moje zkušenost je taková, že to mělo negativní efekt tam, kde se musely řešit poznávací úlohy interdisciplinární povahy. Že vlastně jsme často naráželi tam, kde bylo třeba tyto úlohy řešit, na to, že jacísi oficiální představitelé disciplíny otevřeně a nebo skrytě vytvářeli určité bariéry, ale bylo to, myslím si, i v nás, v jednotlivých členech komunity.

A úplně naposled trochu skepse. Já jsem samozřejmě jako asi většina zde přítomných s Dragoslavem Slejškou také spolupracoval. Mnohé jeho zprávy jsme využívali, ale já se domnívám, že vlastně se k nim, tak jak navrhuje Libor, vrátit nelze asi ze dvou důvodů. Jeden důvod je technický. Protože to je spousta dat, která už teď jsou na médiích, která jsou nepoužitelná, a aby se k nim vůbec mohl kdokoliv vrátit, tak by se musela investovat velikánská energie na jejich převod. Ale je tady ještě druhý problém. Já se obávám, že ten Dragoslavův přístup přes veškerou úctu k němu je i metodologicky dosti sporný. Skutečně by to chtělo obrovské úsilí a vklad energie, aby se to podařilo tak, jak by to asi bylo třeba.

M. Novák: Jenom dvě krátké poznámky. První se týká mého svědectví, já jsem v sedmdesátých letech studoval sociologii v Praze na Filozofické fakultě a potom jsem odešel do Švýcarska a tam jsem znovu vystudoval sociologii. Když srovnám úroveň přednášek lidí jako – zde už není mezi námi docent Urbánek, ale dva s námi jsou – profesor Petrusek a docent Sedláček s tím, co jsem pak měl později na kvalitních švýcarských univerzitách, tak mohu říci, že opravdu za tyto tři, které jsem jmenoval, by se nestyděla žádná, ani ta sebelepší západní univerzita. To je můj názor. Chtěl bych to říci tím spíš, že vím, za jakých hrozných podmínek to bylo. Ta kvalita byla skutečně výtečná. Alespoň u těchto tří a u některých jiných také nebyla špatná. To je první poznámka.

Druhá. K ní mně dal podnět Luboš Brokl, jestli si dobře vzpomínám, on se zmínil o tom už nevydaném třetím dílu *Soudobé sociologie*. Existuje ještě někde ten manuskript nebo nebylo by možné alespoň se pokusit takovéto texty vyhledat, jestli ještě existují? Když už by se nedaly vydat, tak alespoň aby byly v nějaké knihovně nebo archivu, protože ty první dva díly byly velmi cenné, a předpokládám, že ten třetí rovněž.

L. Brokl: Ten rukopis byl psaný na psacím stroji. I kdybych ho měl, za těch třicet let by se rozpadl. To bylo na špatných průklepácích, z nich jsme to učili. Takže pochybuji.

O. Sedláček: Vážení pamětníci, dovolu mi, abych dnešní diskusi ukončil.

Editorsky zpracoval a ve spolupráci s účastníky poznámkami opatřil Marek Skovajsa.